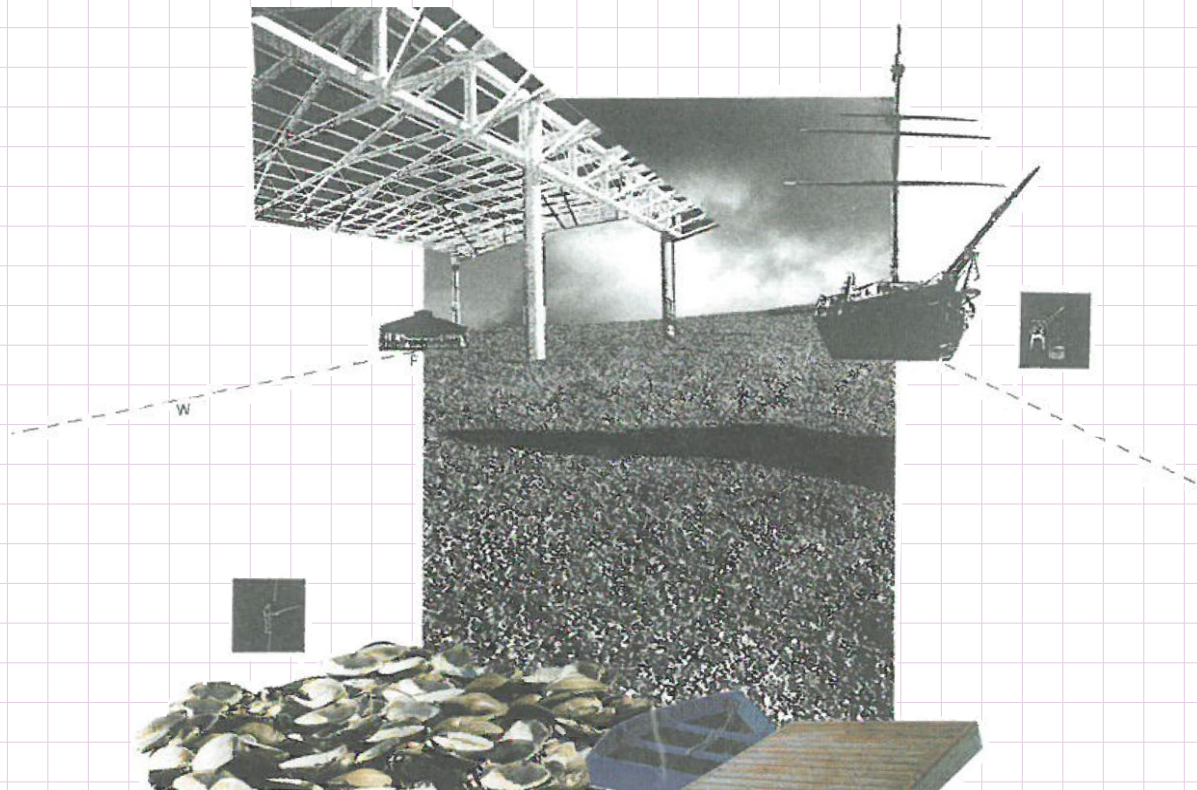

ΤΟΠΙΑ ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΥ
Η περίπτωση του Πανόρμου

Πολυτεχνείο Κρήτης - Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Επιβλέπων Καθηγητής: Αλέξιος Τζομπανάκης

ΤΟΠΙΑ ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΥ

Η περίπτωση του Πανόρμου

Αργυρώ Ουρανού

Ευχαριστώ θερμά τον κ. Τζομπανάκη Αλέξιο για την συνεργασία και την πολύτιμη βοήθεια του στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας, αλλά και τους κοντινούς μου ανθρώπους για την ατελείωτη υποστήριξή τους.

Χανιά, Ιούλιος 2024

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ – ABSTRACT.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΜΕΡΟΣ Α' – ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	
Το σύγχρονο μεταβαλλόμενο τοπίο.....	11
Μόνιμη & προσωρινή κατοίκηση.....	16
ΜΕΡΟΣ Β' – ΤΟΠΙΑ ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΥ & ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	
Ο Παραθερισμός στην Ελλάδα.....	21
Ξενοδοχείο - hostel.....	22
Εξοχική κατοικία.....	29
ΜΕΡΟΣ Γ' – Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΡΜΟΥ	
Ιστορική & πολεοδομική εξέλιξη.....	39
Χρήσεις γης, Ρυμοτομία & Αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά.....	44
Βιωματική ανάγνωση & τουριστικό αποτύπωμα.....	48
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	53
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	58

Εικόνα 1: Τραπεζία φωτ. Π. Κοκκινιάς

ΠΕΡΙΛΗΨΗ - ABSTRACT

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί το Ελληνικό παραθαλάσσιο τοπίο, και πως αυτό μεταβάλλεται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Μέσα από τη διερεύνηση του ζητήματος της χωρικής συνύπαρξης του μόνιμου κατοίκου και του προσωρινού επισκέπτη, μελετήθηκαν τοποθετήσεις γύρω από τον τόπο, το τοπίο, και την κατοίκηση. Στο πρώτο μέρος λοιπόν, αναλύονται έννοιες που αποτελούν τη βάση της εργασίας. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει διάφορες θέσεις για την ευρύτερη κατανόηση των παραπάνω όρων, ενώ προετοιμάζει το έδαφος για την επόμενη ενότητα στην οποία εξετάζεται ο παραθερισμός στην Ελλάδα, και η αρχιτεκτονική του τουριστικού τοπίου. Έπειτα στο τρίτο μέρος, γίνεται επιλογή μελέτης ενός παραθαλάσσιου οικισμού της Β. Κρήτης, του οικισμού του Πανόρμου. Ύστερα από την ανάλυση του, ιστορικά και πολεοδομικά αλλά και μέσα από μια βιωματική ανάγνωση επισημαίνονται οι παράγοντες που οδήγησαν στην σημερινή όψη του οικισμού. Τέλος ακολουθούν τα συμπεράσματα ως απόρροια των τριών προηγούμενων μερών όπου αναγράφονται προτάσεις και διατυπώσεις που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της μελέτης. Στόχος είναι να επαναπροσδιοριστεί η έννοια του ελληνικού τουρισμού, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες και τις ιδιομορφίες του τόπου, αλλά και να εντοπιστούν τα εργαλεία για την ανάδειξη των ελληνικών παραθαλάσσιων τοπίων.

The subject of this paper is the Greek coastal landscape and how it changes depending on different conditions. Through investigating the issue of spatial coexistence between permanent residents and temporary visitors, positions on place, landscape, and habitation were studied. In the first part, concepts that form the basis of the paper are analyzed. This section includes various approaches for a broader understanding of the aforementioned terms and prepares the ground for the next section, which examines vacationing in Greece and the architecture of the tourist landscape. Then, in the third part, a coastal settlement in northern Crete, the settlement of Panormos, is selected for study. Following its analysis, both historically and urbanistically, as well as through an experiential reading, the factors that led to the current appearance of the settlement are highlighted. Finally, the conclusions follow as a result of the previous three parts, where questions and solutions that arose during the study are listed. The goal is to re-define the concept of Greek tourism, taking into account the peculiarities of the place, and to identify the tools for highlighting the Greek coastal landscapes.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη αφορά τη διερεύνηση της σχέσης τοπίου – τουρισμού και μόνιμου κατοίκου – προσωρινού επισκέπτη ενώ πιο συγκεκριμένα αναλύεται το ελληνικό τοπίο και πως αυτό αλληλεπιδρά και μεταβάλλεται, υπό το πρίσμα της τουριστικής βιομηχανίας. Σκοπός της εργασίας είναι ο εντοπισμός του φαινομένου της τουριστικοποίησης αλλά και η παρουσίαση δυνατοτήτων αντιμετώπισης αυτού, με στόχο να δοθεί το έναυσμα για μια συνθετική προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη την αλληλεπίδραση αυτών των αλληλεξαρτούμενων συστημάτων. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα αυτή διερευνά τον ρόλο του τοπίου(εννοιολογικά, χωρικά και πολιτισμικά) και την έννοια του χρόνου σε ένα χωρικό πλαίσιο μειωμένης αστικότητας με την ύπαιθρο να κυριαρχεί, αφού αποτελούν κύριους παράγοντες που ορίζουν τη σύνθεση και γίνονται τα εργαλεία για την επαναδιαπραγμάτευση της τουριστικής κατοίκησης. Ο τουρισμός αποτελεί το μέσο για τη διερεύνηση της έννοιας της κατοίκησης, σε μια εποχή όπου η ανάγκη για μονιμότητα φθίνει. Η συλλογή του ερευνητικού υλικού γίνεται μέσω ανάλυσης βιβλιογραφικών πηγών καθώς και μέσω διαδικτυακής έρευνας. Η προσέγγιση του θέματος έγινε κυρίως μέσα από δευτερογενή έρευνα η οποία αφορά βιβλιογραφία σχετικά με θέματα ανάλυσης του σύγχρονου τουρισμού στο ελληνικό τοπίο. Σημαντικές πηγές αποτέλεσαν επίσης δημοσιευμένες έρευνες, εργασίες και σημειώσεις αντίστοιχων μαθημάτων. Σε επίπεδο μεθοδολογικής προσέγγισης, η εργασία διαιρείται σε τρία μέρη, στη πρώτη ενότητα του κειμένου αναφέρεται το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας, όπου επιχειρείται ο επαναπροσδιορισμός βασικών εννοιών όπως τόπος - τοπίο και κατοικία. Το δεύτερο μέρος εμβαθύνει στην αρχιτεκτονική του τουριστικού τοπίου και πως αυτή επηρεάζει και επηρεάζεται ανάλογα με το ρεύμα της εποχής. Στο τρίτο μέρος αναλύεται το παράδειγμα του οικισμού του Πανόρμου, περιγράφοντας πιο συγκεκριμένα τα ζητήματα που τίθενται στα δυο προηγούμενα μέρη. Τέλος ακολουθούν τα συμπεράσματα ως απόρροια των τριών προηγούμενων μερών όπου αναγράφονται οι διαπιστώσεις που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνας και πιθανές λύσεις σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Στόχος είναι ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας του τουρισμού στην Ελλάδα, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες και τις ιδιομορφίες του εν λόγω τόπου.

Εικόνα 2: Χιού Γουίλιαμ Γουίλιαμς, Ελληνικό τοπίο. Χαλκογραφία.

ΜΕΡΟΣ Α' – ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Στο πρώτο μέρος αναλύονται βασικές έννοιες που αποτελούν τη βάση της εργασίας. Οι έννοιες αυτές προσδιορίζονται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, καθώς η ποικιλία διατυπώσεων αποτελεί βασικό εργαλείο για την καλύτερη απόδοση των εννοιών αυτών. Η πρώτη έννοια που προσδιορίζεται είναι αυτή του τόπου για την οποία έχουν διατυπωθεί διάφορες ερμηνείες, η ουσία της όμως φαίνεται να διαφεύγει, καλώντας για συμπληρωματικές ή ακόμα και ανατρεπτικές προσεγγίσεις που θα δούμε παρακάτω. Η επόμενη έννοια που παρατίθεται είναι αυτή του τοπίου η οποία τυγχάνει να συγχέεται πολλές φορές με την έννοια του τόπου. Η ενότητα αυτή στοχεύει να αποδώσει με ακρίβεια τις διαφορές των δυο αυτών εννοιών, καθώς επίσης και να προετοιμάσει το έδαφος για την επόμενη ενότητα αναλύοντας την μεταβλητότητα του τοπίου, και την έννοια του κατοικείν κάνοντας λόγο, για τη μόνιμη και τη προσωρινή κατοίκηση, και πως αυτές συνομιλούν με το πέρασμα του χρόνου.

ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟ ΤΟΠΙΟ

Η ύπαιθρος, αναδύει τον πολιτισμό μέσω της ανθρώπινης παρουσίας και δράσης, μετασχηματίζοντας, ένα μέρος της φύσης σε έναν καθορισμένο τόπο. Παρόλο που η έννοια του τόπου είναι γνωστή σε όλους, δεν είναι μονοσήμαντη, καθώς τα όριά της υπόκεινται σε διάφορες προσεγγίσεις κατά διαφορετικές περιόδους. Η έννοια του τόπου έχει αποκτήσει καίρια σημασία στον τομέα της αρχιτεκτονικής, ειδικότερα από την περίοδο της κρίσης του μοντέρνου κινήματος. Σημαντικοί σκεπτικοί, όπως οι Heidegger, Norberg-Schulz, Rossi, Alexander, Frampton, έχουν προσφέρει διάφορες ερμηνείες της έννοιας του τόπου.

Η λατινική λέξη *genius loci* (το πνεύμα του τόπου) αναφέρεται ακριβώς στις πρωταρχικές σημασίες που είναι συγκεντρωμένες σε ένα τόπο. Ο τόπος προσφέρει τη δυνατότητα για την ανακάλυψη αυτού που ήδη υπάρχει, είναι ένα 'υπαρξιακό έρεισμα' για την εκδήλωση του πνεύματος ενός τόπου. Ο προφανής αρχαϊσμός που συνδέει αυτές τις έννοιες είναι βεβαίως συνδεδεμένος με τη σκέψη του Heidegger και τη θεμελιωτική δυνατότητα που προτείνει η φιλοσοφία του.

Πιο συγκεκριμένα, ο Νορβηγός αρχιτέκτονας και θεωρητικός, Christian Norberg-Schulz (1926-2000) έχοντας επιρροές από τις φαινομενολογικές θεωρήσεις αλλά κυρίως από το έργο του Heidegger, εισάγει πρώτος την έννοια του "*genius loci*" - "το πνεύμα του τόπου", και σύμφωνα με τον ίδιο, ένας τόπος παρουσιάζεται ως ένα σύνολο που αναδίδει ένα χαρακτηριστικό ή «ατμόσφαιρα».

Ο τόπος είναι, συνεπώς, ένα ποιοτικό, «ολικό» φαινόμενο, που δεν μπορούμε να το περιορίσουμε σε καμία από τις επιμέρους ιδιότητές του, όπως για παράδειγμα τις χωρικές σχέσεις που ενυπάρχουν σ' αυτόν, χωρίς να μας διαφύγει η συγκεκριμένη φύση του»¹ συνεπώς η έννοια τόπος αφορά μια ολότητα από συγκεκριμένα πράγματα που έχουν υλική σύσταση, σχήμα, υφή και χρώμα. Αυτά τα πράγματα μαζί, προσδιορίζουν έναν 'περιβαλλοντικό χαρακτήρα' που είναι η ουσία του τόπου.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι ενώ έχουν διατυπωθεί διάφορες ερμηνείες της έννοιας του τόπου, κοινός παρονομαστής σε αυτές τις προσεγγίσεις είτε έχουν περιβαλλοντική εκκίνηση είτε πολιτισμική, παραμένει ο άνθρωπος και η επίδραση του. Τελικά είναι ο άνθρωπος αυτός που δημιουργεί τόπους, ακόμα και με μικρές δράσεις, όπως η κίνηση, ή απλά η παρουσία ακόμα και η ματιά του δημιουργεί τόπους.

Ο "τόπος" και το "τοπίο" είναι δύο όροι που συγχέονται αρκετά συχνά. Η έννοια του τοπίου, όπως έχει οριστεί πολλές φορές στο παρελθόν, ωστόσο το κάθε άτομο την προσεγγίζει διαφορετικά και αυτό έχει οδηγήσει σε εννοιολογικές παρερμηνείες. Το τοπίο μπορεί να προσδιοριστεί ως μια σύνθεση του βιωματικού, γνωσιολογικού και πολιτιστικού υποβάθρου κάθε ατόμου, το οποίο τελικά, μέσω αυτών, αξιολογεί και διαμορφώνει τον εκάστοτε τόπο. Έτσι, με γνώμονα τις ατομικές εμπειρίες και προσωπικότητα του καθενός, ο τόπος μεταφράζεται και ερμηνεύεται διαφορετικά ως τοπίο. Αυτές οι έννοιες έχουν καταπιαστεί από διάφορους φιλοσόφους, ποιητές και λογοτέχνες, οι οποίοι καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα.

Κατά τους Simmel, Ritter και Gombrich, τοπίο είναι φύση που παρουσιάζεται αισθητικά καθώς τη θεωρεί ένας ευαίσθητος και αισθαντικός παρατηρητής: «Τοπίο» δεν είναι ήδη τα χωράφια έξω από την πόλη, το ποτάμι ως «όριο», «εμπορικός δρόμος» και «πρόβλημα για του γεφυροποιούς», τα βουνά και στέπες των βοσκών και των καραβανιών (ή εκείνων που αναζητούν πετρέλαιο) ως τέτοια. Τοπίο γίνεται μόνο όταν ο άνθρωπος στραφεί προς αυτά χωρίς πρακτικό σκοπό, υπό την έννοια μια «ελευθέρως» απολαμβάνουσας θεώρησης, για να είναι ο ίδιος ως άνθρωπος στη φύση. Με την έξοδο του σε αυτή η φύση αλλάζει πρόσωπο. Ότι κατά τα άλλα χρησιμοποιείται ή ότι ως ερημότοπος είναι άχρηστο και ό,τι επί αιώνες παρέμενε απαράτητο και δε το πρόσεχε κανένας ή ήταν κάτι ξένο και εχθρικό απωθητικό, τώρα γίνεται μεγάλο, υπέροχο και όμορφο: μετατρέπεται αισθητικά σε τοπίο.² Επίσης οι παραπάνω επισημαίνουν ότι το να βλέπει κανείς ως τοπίο ένα κομμάτι εδάφους, μαζί με ό,τι υπάρχει πάνω σε αυτό, σημαίνει να παρατηρεί, αυτή την φορά

¹ Norberg-Schulz Christian, 'GeniusLoci: Το πνεύμα του τόπου', ΕΜΠ, Αθήνα 2008, σ.9

² Simmel G., Ritter J., Gombrich E.H., Το τοπίο, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2004, σσ.59

Εικόνα 3: Ασπρουδιά, Φωτ. Γ. Γερόλυμπος

Εικόνα 4: Krini Hotel & Spa, Σαντορίνη, 2013

τη δική του πλευρά, ένα απόσπασμα της φύσης ως ενότητα, κάτι το οποίο καθίσταται εντελώς ξένο προς την έννοια της φύσης. Πρόκειται για μια εποπτεία κλεισμένη στον εαυτό της, που γίνεται αντιληπτή ως αυτάρκης ενότητα, κι ωστόσο διαπλέκεται με κάτι το οποίο εκτείνεται απείρως περισσότερο και την υπερβαίνει, περικλειόμενη σε όρια τα οποία δεν υπάρχουν για την λανθάνουσα, ετερότοπη αίσθηση του Θεϊκού Ενός, του όλου της φύσης.³

Μια άλλη θεώρηση αναφέρει ότι τη στιγμή που ο άνθρωπος εμφανίζεται σε έναν χώρο, δημιουργείται το τοπίο. η σχέση τόπου – τοπίου είναι φανερή. Ο Δ. Φατούρος επισημαίνει ότι το “τοπίο” αποτελεί απλά ένα υποκοριστικό του “τόπου”.⁴ Ενδεχομένως, όμως, το τοπίο να αντιπροσωπεύει περισσότερα από έναν απλό τόπο. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ως ένας “προσανατολισμένος” τόπος, με αφετηρία τη θέση, το βλέμμα του ανθρώπου και τα όρια του τόπου. Ο δυναμισμός της έννοιας του τοπίου και αυτή η διανυσματική ιδιότητα του, οφείλονται στην άρρηκτη σχέση του με το υποκείμενο –είτε μοναχικό είτε συλλογικό. Εκφράζεται δηλαδή ως σχέση αιτίου – αποτελέσματος. Άλλωστε, μέσω μιας “εικονογραφικής” προσέγγισης του τόπου, το «κατασκευάσμα» που προκύπτει, φανερώνει το τοπίο. Η υποκειμενική βιωματική εμπειρία και η νοητική προβολή στον χώρο δημιουργούν αυτό το αποτέλεσμα, περιλαμβάνοντας στοιχεία μνήμης, επιθυμίας, προσδοκιών ή φαντασίας. Κατά συνέπεια, η σύνθεση του τοπίου εξαρτάται από το χρονικό πλαίσιο που επηρεάζει “την οπτική”.

“Η οπτική” της γενιάς του ‘30 ελευθέρωσε την εικόνα της ελληνικότητας στο τοπίο από τη ρομαντική προσέγγιση, που συνδεόταν με την αρχαιότητα, καθιστώντας τη συνεπή στο τότε παρόν. Αντιλαμβάνονταν το ελληνικό τοπίο ως έναν χώρο για μια απλή, υπαίθρια ζωή που ενσωματώνεται στην τοπική ιστορία, ακολουθώντας μια βιολογική σχεδόν φυσικότητα, ενώ το επιβλητικό παρελθόν απλώς υπονοείται. Η κλίμακα και τα παράλληλα όρια που υπονοούνται και φανερώνονται ,περιλαμβάνονται από τα χαρακτηριστικά αυτού του τοπίου – “γραμμές που γίνονται και ξεγίνονται”, όπως είχε επισημάνει ο Σεφέρης⁵ - υπό μια ζωοδόχο φωτεινότητα απ’ όπου με φυσικό, σχεδόν αυθόρμητο τρόπο αναδύονται σύμβολα και μύθοι.

Διαμέσου αυτής της επανακαθορισμένης ταυτότητας, διαμορφώνεται και η αρχιτεκτονική η οποία προσδίδει έννοιες και πρακτικές στους χώρους κατοίκησης, δημιουργώντας παράλληλα νέα τοπία. Από δομική άποψη, η αρχιτεκτονική αποτελεί το “βλέμμα” που δημιουργεί, πρακτικά αλλά και εννοιολογικά, το τοπίο.

Για να κατανοήσουμε πλήρως ένα τοπίο, πρέπει να εξετάσουμε τη μεταβλητότητά του, καθώς αποτελεί ένα καίριο στοιχείο που αναδεικνύει το ιστορικό βάθος και την

εξέλιξή του μέσα από τον χρόνο. Η μεταβλητότητα προσδίδει στο τοπίο μια διάσταση που το καθιστά περισσότερο από ένα στατικό πλαίσιο το αντιμετωπίζει ως ένα σκηνικό, έναν τόπο που έχει υποστεί αλλαγές και εξελίξεις μέσα από την πορεία του χρόνου. Σύμφωνα με τον Lynch, η μεταβλητότητα ενός τοπίου αποκτά διαφορετικές μορφές. Κάποιες αλλαγές μπορούν να είναι επεισοδιακές, όπως οι καθημερινές αλλαγές στο φως ή στην κίνηση στους δρόμους μιας πόλης. Άλλες μπορούν να είναι προοδευτικές και αμετάκλητες, όπως η γήρανση ενός δέντρου ή τα ίχνη παλαιότητας που αφήνει η πάροδος του χρόνου σε μια κατοικημένη περιοχή.

Η μεταβλητότητα προσδίδει στο τοπίο έναν πλούσιο χαρακτήρα και διαφοροποιεί τον τρόπο με τον οποίο το αντιλαμβανόμαστε. Μέσα από τις εποχιακές μεταβολές της φύσης ή τα αποτυπώματα του κλίματος στο φυσικό περιβάλλον, αναδύεται μια συνεχής διαδικασία μεταμόρφωσης και αλλαγής.

Μέσα από προσεκτική παρατήρηση και ανάλυση των λεπτομερειών, μπορούμε να ανακαλύψουμε πληροφορίες που αναδεικνύουν την ταυτότητα και την ιστορία ενός τοπίου. Μέσω αυτής της διαδικασίας, το τοπίο γίνεται ζωντανό, αποκτώντας πολυεπίπεδη υφή και βάθος που αντικατοπτρίζουν τη συνεχή εξέλιξή του μέσα στον χρόνο.⁶

ΜΟΝΙΜΗ & ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ

Ο χώρος του κατοικείν για τον Martin Heidegger είναι υπαρξιακός, αποτέλεσμα της φαινομενολογικής αντίληψης των τόπων, και μια κατασκευή μέσω αυτής της εμπειρίας. «Ο δεσμός του ανθρώπου με τόπους και μέσω τόπων με χώρους στηρίζεται στο κατοικείν του. Η σχέση ανθρώπου και χώρου δεν είναι τίποτε άλλο από το ουσιαστικό εννοούμενο κατοικείν» (Heidegger 2008: 63).

Σύμφωνα με τον Martin Heidegger, το κατοικείν, είναι άρρηκτα δεμένο με τον τόπο και με το χρόνο.⁷ Η ικανότητα κατοίκησης δεν είναι ενδιάθετη και παγιωμένη στον άνθρωπο, αλλά αποτελεί μια στάση ζωής σε συγκεκριμένο κάθε φορά τόπο και χρόνο.⁸ Ο Heidegger θεωρεί ότι αυτή η κατοίκηση τίθεται ενάντια στον τεχνολογικό πολιτισμό και την απώλεια της αυθεντικότητας, πρόκειται για ένα κατοικείν ριζωμένο και ουσιολογικό. Για αυτό κάνει λόγο για ένα ποιοτικό, αυθεντικό κατοικείν, ένα κατοικείν ως δραστηριότητα θεμελιακή και θεμελιωτική που δεν είναι κατανοητή τεχνικά, αλλά μέσω της ζωντανής εμπειρίας του ατόμου. Η χαλαρή σύνδεση μεταξύ

6 Θ. Τερκενλή. Το Πολιτισμικό Τοπίο, Γεωγραφικές προσεγγίσεις. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1996, σελ.101

7 Ο Γερμανός φιλόσοφος M. Heidegger (1889-1976), είχε συνδέσει την ανθρώπινη ύπαρξη με το τετραμερές: Γη, Ουρανός, Θνῆτοι, Θεία. Ακόμα και η φύση αυτών των στοιχείων της ύπαρξης διατηρούν ουσιαστικούς δεσμούς με τον τόπο -Γη, Ουρανός- και το χρόνο – Θνῆτοι (εφήμερο), Θεία (αιώνιο).

8 Π. Λέφας, Αρχιτεκτονική και κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008, σελίδα 106

3 Norberg-Schulz Christian, 'GeniusLoci: Το πνεύμα του τόπου', ΕΜΠ, Αθήνα 2008, σ13

4 Δ. Φατούρος, Η ηπιότητα του τόπου, Tourism Landscapes: Remaking Greece, σελ 184

5 Γ. Σεφέρης, Δοκίμες Β', ό.π., Μια σκηνοθεσία για την Κίχλη, σελίδα 55

Εικόνα 5: Η πρωτόγονη καλυβα, Marc - Antoine Laugier, 1753

της αρχιτεκτονικής και αυτών των παραγόντων έχει οδηγήσει σε μια κατάσταση ανεσιτότητας, όπου καθιστά αδύνατη την πραγματοποίηση αυτού που ο Heidegger αποκαλεί "κατοίκηση".

Παρόλο που η "κατοίκηση" στη σκέψη του Heidegger δεν είναι απόλυτα σαφείς, ο ίδιος δεν το προσεγγίζει από την σκοπιά μιας αρχιτεκτονικής θεωρίας αλλά την τοποθετεί στο επίκεντρο μιας φιλοσοφικής προσέγγισης. Η ελαστικότητα αυτής της φιλοσοφικής έννοιας έχει οδηγήσει σε διάφορες, συχνά αντίθετες ερμηνείες και μεταφορές του νοήματος σε κάθε δομημένο περιβάλλον. Η σκέψη ότι η κατοίκηση δεν αποτελεί ένα τεχνικό ζήτημα, αλλά αντιπροσωπεύει μία ανθρώπινη συνθήκη, επιτρέπει τον αδιάκοπο επαναπροσδιορισμό της, κάθε φορά που η εξελικτική πορεία του πολιτισμού αλλάζει τον τρόπο ζωής.

Τα τελευταία χρόνια, ο τόπος του "κατοικείν," αντί να είναι ένας προσδιορισμένος γεωγραφικός τόπος, αφορά όλο και περισσότερο ένα μείγμα προσωπικών δραστηριοτήτων, συνηθειών και σχέσεων, παρά τη συνέχεια κατοίκησης στην ίδια πάντα θέση.⁹ Υπάρχει η τάση εξαφάνισης του διαχωρισμού ανάμεσα σε μόνιμη και προσωρινή κατοικία, ενώ υιοθετούνται τόποι διαμονής με διάφορα επίπεδα προσωρινότητας. Ο καθορισμός του διπόλου κάτοικος-επισκέπτης επηρεάζεται χωρίς να μπορεί να αποτραπεί, από την αμφιλογία της σταθερότητας της κατοικίας ως τόπου κατοίκησης. Τελικά, η μόνη παράμετρος που καθορίζει την ταυτότητα του ανθρώπου είναι η συνειδητή αποδοχή του ρόλου του. Ακόμα και για τον Heidegger, ο συλλογισμός, ήταν ο δρόμος για να φέρει τον άνθρωπο πιο κοντά στην κατοίκηση.

Σήμερα, η κινητικότητα που παρατηρείται σε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού συνδέεται με την τάση να απελευθερωθεί η έννοια της κατοίκησης από κάποιον μόνιμο τόπο. Η απομάκρυνση του ανθρώπου από μια μόνιμη κατοικία πυροδοτεί αναπόφευκτα την εμπειρία ενός ατελείωτου "ταξιδιού". Με χαιντεγκεριανούς όρους, η κατάργηση του μόνιμου τόπου κατοίκησης, προσδίδει την αίσθηση του ανέφικτου της κατοίκησης και τη συνεχόμενη αναζήτηση ενός "δικού του" τόπου, δίνοντας στο άτομο την ιδιότητα του ξένου.

Όμως, η έννοια του ξένου επαναπροσδιορίζεται και φτάνει κοντά στο σημείο να αποβάλει το αρνητικό πρόσημο που κατείχε στο πρόσφατο παρελθόν. Σε μια εποχή που όλα γύρω μας είναι τόσο ρευστά, η κατάσταση του ξένου γίνεται σχεδόν γενετήσιο χαρακτηριστικό, και δεν υπάρχει πια η αποκλειστική σύνδεση με έναν συγκεκριμένο τόπο. Η εμπειρία αυτής της ταξιδιωτικής διαδρομής δεν χαρακτηρίζεται από την ερημία λόγω έλλειψης σταθερής εστίας, αλλά προσφέρει "υποσχετική ελευθερία",

⁹ Mathias Scharitz-Clauss, Living in motion, 2002

δυνατότητα επιλογής, αναίρεσης και ξανά επιλογής τόπων κατοίκησης. Η ελευθερία αντιμετωπίζεται ως υψηλό αγαθό, καταδικάζεται συχνά από συνθήκες μόνιμης διαβίωσης, ενώ η επιθυμία οικειοποίησης του χώρου διαμονής, λειτουργεί ως καταλύτης στη μετατροπή αυτού από ξενο-δοχείο σε τόπο κατοίκησης.

Επειδή ο σύγχρονος άνθρωπος περιγράφεται όλο και περισσότερο με την ιδιότητα του “ξένου”, ανεξαρτήτως με το αν είναι τουρίστας (tour-ist = εκείνος που περιφέρεται) ή όχι, υπάρχει ακόμη περιθώριο διερεύνησης ενός εναλλακτικού τρόπου διαμονής, που βρίσκεται απαλλαγμένος από την “επιτακτική ανάγκη” μίας σταθερής κατοικίας ή επιπλέον από την “τουριστική” ιδιότητα. Ο τουρισμός ανοίγει τον δρόμο για την αναζήτηση νέων υβριδικών μορφών κατοίκησης και λειτουργεί ως δοκιμαστικό πεδίο χωρικών μοντέλων που υπακούουν σε έναν πιο κινητικό τρόπο ζωής. Βέβαια οι ανάγκες που απορρέουν από την κατοίκηση, είτε πρόκειται για προσωρινή, είτε για μόνιμη, είναι περίπου όμοιες, επομένως η ουσία της κατοίκησης ικανοποιείται από την χωρική τους έκφραση εν γένει.

Εικόνα 6: Ο Γιώργος Σεφέρης

Εικόνα 7: Άμεση και έμμεση αρχιτεκτονική "κριτική" στα εικονογραφημένα περιοδικά που κυκλοφορούν την Κύριακή μαζί με τις εφημερίδες.

ΜΕΡΟΣ Β' – ΤΟΠΙΑ ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΥ & ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Στη συγκεκριμένη ενότητα, αναλύεται ο παραθερισμός στην Ελλάδα και η αρχιτεκτονική του τουριστικού τοπίου, καθώς και το πως αυτή επηρεάζεται από τα ανερχόμενα κύματα τουριστών. Ταυτόχρονα, περιγράφονται και οι αλλαγές στη σχέση προσωρινού επισκέπτη και μόνιμου κατοίκου, και πως επιτυγχάνεται αυτή η σύμπραξη ανάλογα με την εκάστοτε συνθήκη. Στο δεύτερο μέρος προσδιορίζεται ο ρόλος του τουριστικού καταλύματος αναλύοντας την έννοια του ξενοδοχείου και περιγράφοντας το πρώτο συνθετικό: Ξένος, από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Τέλος το τρίτο μέρος, αφορά την εξοχική κατοικία επισημαίνοντας τους παράγοντες που την κατέστησαν αναγκαία καθώς και τις μεταβολές που έφερε στο τοπίο της υπαίθρου.

Ο ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στην Ευρώπη, και έπειτα στην Ελλάδα, ο τουρισμός ως έννοια αναδύθηκε αμέσως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους το 1914¹⁰. Σε αυτήν την πρώιμη φάση, ο τουρισμός εκδηλώθηκε μέσω περιηγήσεων με ερευνητικό χαρακτήρα. Επίσης, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τα ταξίδια αποτελούσαν τον κύριο τρόπο ανταλλαγής ιδεών και απόψεων λόγω της έλλειψης άλλων μέσων επικοινωνίας. Αυτή η τάση ενισχύθηκε από την εξέλιξη του εμπορίου κατά τα επόμενα χρόνια.

Πριν από την οικονομική κρίση του 1929 στις Ηνωμένες Πολιτείες, η οποία επηρέασε και την Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '30, διάφοροι προσκυνητές πραγματοποίησαν ταξίδια για λόγους θρησκευτικούς. Έπειτα, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, παρατηρήθηκε μια τουριστική έκρηξη τη δεκαετία του '50, και άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα μαζικού τουρισμού.

Η Ελλάδα στις αρχές του 20ού αιώνα αποτελεί κράτος που με βαρύ και μεγαλειώδες αρχαίο παρελθόν κι έναν λαό που αναζητά την ταυτότητά του. Το ελληνικό τοπίο είναι ανεξερεύνητο και η ύπαιθρος θα προσελκύσει τους πρώτους Ξένους περιηγητές. Οι ίδιοι φαίνεται πως αναζητούσαν περισσότερο μία πολιτισμική εμπειρία. Αυτή η συνθήκη προωθείται από το ίδιο το κράτος από τον 19ο αιώνα, στηρίζοντας την ίδρυση του ελληνικού κράτους στην πολιτισμική και ιστορική συνέχεια από το αρχαίο παρελθόν στο σήμερα, αλλά και με την ανασκαφή πολλών αρχαιοτήτων που αποτελούν πόλο έλξης για περιηγητές της εποχής.¹¹ Στις δεκαετίες '50 και '60, η Ελλάδα αναδείχθηκε ως προορισμός πρώτης επιλογής για τους τουρίστες παγκοσμίως. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η χώρα διατήρησε την αυθεντικότητα

10 Ζ. Κοτιώνης, Η τρέλα του τόπου, Αρχιτεκτονική στο Ελληνικό Τοπίο. Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές, 2004

11 Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα σελ. 106-119

του τοπίου της και τον αυθορμητισμό των κατοίκων της, γεγονός που την έκανε ελκυστική για τους επισκέπτες. Ταυτόχρονα, το Χόλυγουντ αναζητούσε νέα τοπία για γυρίσματα ταινιών, και η Ελλάδα παρουσίαζε μια ποικιλία φυσικών ομορφιών και αρχιτεκτονικών επιτευγμάτων που την έκαναν ιδανική επιλογή. Αυτές οι ταινίες αποτέλεσαν σημαντικοί διαφημιστές της Ελλάδας και συνέβαλαν άμεσα στην αύξηση του τουρισμού.

Έτσι, προκύπτουν και ανάγκες για αναβάθμιση των τουριστικών υποδομών ώστε να μπορούν να υποστηρίξουν την νέα εισροή επισκεπτών. Πλέον, η εικόνα του τουριστικού τοπίου της Ελλάδας να μην βασίζεται στο ιστορικό της παρελθόν αλλά συνδυάζεται και με άλλα στοιχεία που στοχεύουν κυρίως στην διασκέδαση όπως η έξοδος στην παραλία, το φαγητό και το ποτό. Η ευημερία που βίωσε ο κόσμος μετά τον Β παγκόσμιο πόλεμο οδήγησε και στην ανάγκη για ταξίδι και αναψυχή. Έτσι εκείνη την εποχή δημιουργούνται τα πρώτα διεθνή τουριστικά πρακτορεία και ο τουρισμός στην Ελλάδα αρχίζει να γίνεται μαζικός. Κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν, από το 1967 έως το 1991, έγινε σαφές ότι ο μαζικός τουρισμός ήταν η μελλοντική τάση. Αυτό οδήγησε σε έντονη ανάπτυξη στον τομέα του τουρισμού, συμπεριλαμβανομένης της κατασκευής μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων. Ο μαζικός τουρισμός κυριάρχησε τις τελευταίες δεκαετίες, και σύμφωνα με αυτό το είδος τουρισμού, οι επισκέπτες κινούνται όλοι μαζί, αφιερώνοντας τον χρόνο τους κατά βάση σε έναν τουριστικό μικρόκοσμο μη έχοντας επαφή με την πραγματική πολιτιστική κληρονομιά του τόπου που επισκέπτονται.

Ο Γιάννης Σχίζας θέλοντας να περιγράψει τον «σύγχρονο» τουρίστα χρησιμοποίησε τη φράση «πηγαίνει οπουδήποτε παντοiotρόπως», καθώς η πλειονότητα των τουριστών που φθάνουν πλέον στη χώρα μας ανήκουν στην κατηγορία των τουριστών που επιλέγουν πακέτα ταξιδιού και διαμονής σε ξενοδοχεία. Μεταφέρονται με αεροπλάνο για άνετη μετακίνηση και φιλοξενοούνται σε πολυτελή ξενοδοχεία, ενώ διασκεδάζουν σε εμπορικά κέντρα, περιορίζοντας την επαφή τους με τον πραγματικό πολιτισμό και το τοπίο της περιοχής που επισκέπτονται.

ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ - HOSTEL

Ο τουρισμός δρα ως δυναμικός παράγοντας, προκαλώντας κινητικότητα. Η τουριστική κατοίκηση αντιπροσωπεύει μια προσωρινή μορφή κατοίκησης, προκύπτοντας από την συνθήκη του ξένου. Η επανεξέταση της έννοιας του ξένου απαιτεί επίσης την επαναξιολόγηση των ξενοδοχείων ως κεντρικό τόπο διαμονής τουριστών.

Ξενοδοχείο. Ξενο-δοχείο. Το μέρος που υποδέχεται τους ξένους. Αν και η ιστορία

Εικόνα 8:
Οι ηθοποιοί
Anthony Quinn
(1915-2001) και
Alan Bates (1934
- 2003) στην
καταληκτική
σκηνή με
το συρτάκι
στην παραλία
Σταυρός στην
Κρήτη. Μιχάλης
Κακογιάννης
(1921 - 2011),
Zorba the
Greek [Αλέξης
Ζορμπάς] (ΗΠΑ,
ΗΒ, Ελλάδα,
1964)

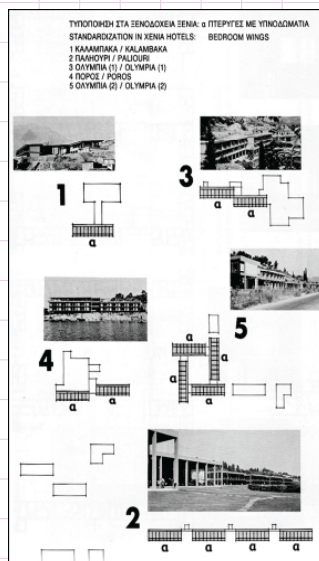
Εικόνα 9: Αφίσα EOT 1963

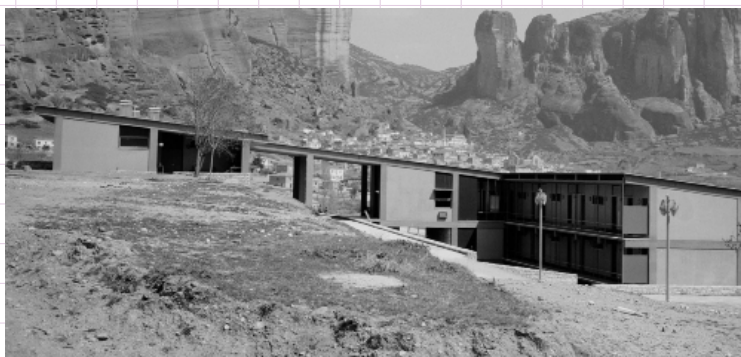
Εικόνα 10: Αφίσα EOT 1983

Εικόνα 11: Ξενία, Ναύπλιο, 1960

Εικόνα 12: Α. Κωνσταντινίδης, Μοτέλ Ξενία Καλαμπάκα 1960

Εικόνα 13: Α. Κωνσταντινίδης, Μοτέλ Ξενία Καλαμπάκα 1960

του ξενοδοχείου ως ξεχωριστής αρχιτεκτονικής οντότητας μπορεί να μην είναι εκτενής, ο θεσμός της φιλοξενίας, ειδικά στον Ελλαδικό χώρο, χρονολογείται από την αρχαιότητα. Η μεγάλη σημασία της έννοιας της φιλοξενίας αλλά και ο σεβασμός προς τους ξένους εκφράζονται ακόμα και στη μορφή του Ξενίου Δία, πατέρα των θεών.

Η σημασία και ο ρόλος του ξένου αναδεικνύεται ακόμα και από την γλωσσολογική προσέγγιση της έννοιας της κατοικίας. Ο όρος "Οικία" προέρχεται από την ινδοευρωπαϊκή ρίζα "weik," που σημαίνει "σπίτι" ή "κατοικία," και χρησιμοποιούνταν από την προελληνιστική περίοδο. Αναφέρεται στο κτίριο διαμονής και τον οίκο, στην κινητή και ακίνητη περιουσία του ιδιοκτήτη. Στον αρχαίο κόσμο, η θέση του ξένου στον οίκο υπάγεται στο πλαίσιο της φιλοξενίας, η οποία αποτελεί ιδανικό και είναι υπό την προστασία των θεών. Τον υποδέχονται με θερμότητα, διότι τους μεταφέρει νέες εντυπώσεις, ήθη και έθιμα, τρόπους ζωής και αντιλήψεις, θεωρούμενος οικείος του οίκου. Στη συνέχεια, ο όρος "Σπίτι" προέρχεται από τα λατινικά "hospitium" και εισήχθη στα ελληνικά κατά τον 2ο αιώνα μ.Χ. Αναφέρεται στην κατοικία, αλλά η ακριβέστερη ερμηνεία της ρίζας "hospitium" είναι η φιλοξενία. Ο ξένος συνεχίζει να φιλοξενείται μέσα στο σπίτι, αλλά η φιλοξενία σταματά να είναι ιδανικό. Οι όροι "Hostel" και "Hotel," παράγωγα του "hospitium," αντιπροσωπεύουν πλέον τα κτήρια φιλοξενίας των ξένων, απομακρύνοντας την έννοια από τον οίκο.

Μέσω της γλωσσολογικής ανάλυσης, μπορούμε να παρατηρήσουμε την εξέλιξη της φιλοξενίας από μια σχέση "οίκου" προς μία απόμακρη πλέον σχέση με το ξένο, που είναι εξέλιξη του "hospitium". Η σχέση με το ξένο και κατ' επέκταση η κατοίκηση σε σχέση με αυτόν επεξεργάζονται συνεχώς, καθώς επηρεάζονται από τη συνθήκη της οικονομικό-κοινωνικής κρίσης, από την οποία προκύπτουν συνεχώς νέα στοιχεία και προβληματισμοί.

Ταυτόχρονα, μια ανασκόπηση σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης της τουριστικής κατοίκησης στη μεταπολεμική Ελλάδα, από διάφορους φορείς, αρχιτέκτονες και χρήστες, επιβεβαιώνει την εξελικτική πορεία της έννοιας του ξένου που πλέον αποτελεί το βασικότερο κομμάτι της τουριστικής βιομηχανίας. Η αποκαλούμενη γενιά του 30 ήταν η γενιά δημιουργών οι οποίοι διαμόρφωσαν έναν πολιτισμό με βάση την ελληνικότητα συνδέοντας τον τόπο με την ιστορία και τους ανθρώπους. Η νέα θεώρηση που προσέφερε αυτή η γενιά ήταν η προσπάθειά τους να εντάξουν την παράδοση στο παρόν τους κοιτάζοντας στο μέλλον!¹²

Αρχιτέκτονες όπως ο Άρης Κωνσταντινίδης, προσπάθησαν με απλές μορφές που ενσωμάτωναν στοιχεία της λαϊκής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, χωρίς όμως να τα

12 Καπετάνιος, Α., 2014. Το ελληνικό τοπίο. Τοπίο σμιλευμένο, της ρυτίδας και του ρόζου, τοπίο.

ακολουθούν ευλαβικά, να δώσουν απάντηση στον προβληματισμό γύρω από την σχέση με τον τόπο, με την πρόταση ενός είδους ηθικής αγωγής ως προς την τουριστική κατοίκηση, με ασκητικό προσανατολισμό. Ο ίδιος αναγνώριζε την σημασία του ρόλου του ελληνικού τοπίου στην τουριστική ανάπτυξη της χώρας αλλά το διαχειριζόταν συνετά και διέκρινε ήδη τις αρνητικές συνέπειες της βιομηχανίας τουρισμού που εξαπλωνόταν ανεξέλεγκτα, τονίζοντας την αλλοίωση που προκαλούσε στα χαρακτηριστικά του τόπου. Ο ίδιος έχει δηλώσει «Απελπισία και σπαραγμός σε πιάνει να βλέπεις να μαραίνεται ο τόπος, για να οργανώσουμε μία βιομηχανία τουρισμού και να μην αφήσουμε τίποτα όρθιο και άθικτο και αμόλυντο ούτε τη πιο μικρή γωνιά, ούτε το πιο μικρό τοπίο και μνημείο».¹³

Ωστόσο η νέα πραγματικότητα με την αύξηση επισκεπτών απαιτούσε μία νέα προσέγγιση στην διαχείριση του τουριστικού φαινομένου, έτσι λοιπόν μετά την αύξηση των επιτρεπόμενων οροφών και την άδεια δόμησης στα παραλιακά μέτωπα οδηγούν στην αστικοποίηση των ακτών που γεμίζουν ξενοδοχειακά συγκροτήματα.¹⁴ Όλη αυτή η ανεξέλεγκτη δόμηση είχε ως αποτέλεσμα σύντομα να οδηγήσει τόσο σε περιβαλλοντικά όσο και σε τοπικά προβλήματα που δεν μπορούσαν πλέον να αγνοηθούν.

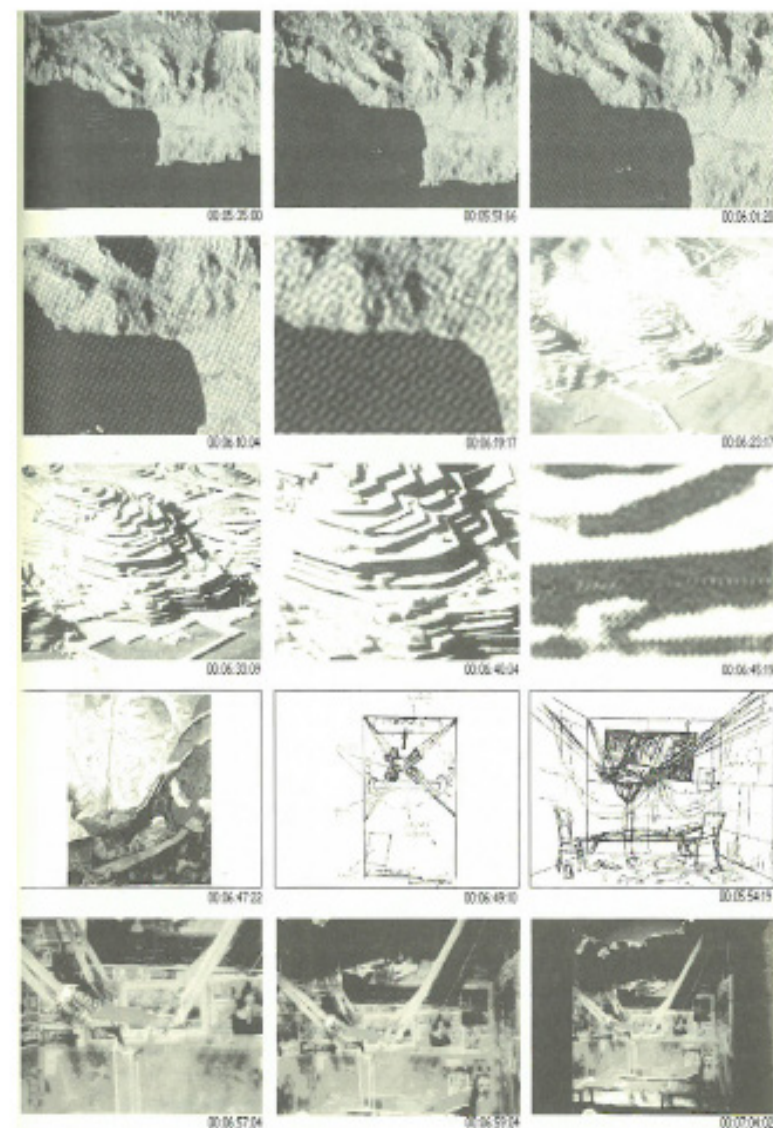
Βέβαια αξίζει να αναφερθεί ότι υπήρξαν σπουδαίοι αρχιτέκτονες που έμειναν πιστοί στο όραμα τους και κατάφεραν να αφήσουν έργο στην Ελληνική αρχιτεκτονική ακόμα και αν αυτό δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί. Μια από τις προτάσεις της εποχής λοιπόν, που καταφέρνει να εναρμονιστεί με το τοπίο είναι οι μελέτες του Τάκη Ζενέτου το 1966 για δύο ακτές στα νότια του Ρεθύμνου Κρήτης, την Αγία Γαλήνη και τον Πλακιά. Η πρωτοπορία της πρότασης στην Αγία Γαλήνη είναι η ιδέα της συνύπαρξης του φυσικού με τον δομημένο χώρο, με τη κατασκευή ενός τεχνητού εδάφους που προσαρμόζεται πάνω στις υπάρχουσες υψομετρικές γραμμές, διατηρώντας έτσι την μορφολογία του εδάφους και εναρμονίζοντας την πρόταση με το τοπίο.¹⁵ Με παρόμοιο τρόπο στον Πλακιά, αποτελεί σημαντικό στοιχείο η εναρμόνιση του φυσικού και τεχνητού στοιχείου. Σε αυτή την περίπτωση, το ξενοδοχείο αποτελείται από προκατασκευασμένες μονάδες που αναρτώνται από τα βραχώδη σημεία και αφήνουν ελεύθερο το έδαφος. Στόχος του αρχιτέκτονα δεν ήταν να δημιουργήσει μία αρχιτεκτονική που γίνεται η ίδια θέαμα,¹⁶ αλλά να εναρμονίζεται όσο το δυνατόν καλύτερα με το τοπίο.

13 Κωνσταντίνιδης, Α., 1967. Αρχιτεκτονική και Τουρισμός. Συλλογικό έργο: Αρχιτεκτονικά θέματα, εκδόσεις Δουμάνης, Αθήνα, 1967, σελ. 109

14 Κολωνάς, Β., 2015. Αρχιτεκτονικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα 1950-1974. Tourism Landscapes: Remaking Greece. Αθήνα: Δομές σελ.62-87

15 Καλαφάτη, Ε. & Παπαλεξόπουλος, Δ., 2015. Τάκης Ζανέτος: Ακολουθώντας την τοπογραφία. Tourism Landscapes: Remaking Greece. Αθήνα: Δομές σελ.160-173

16 Ό.π.

Εικόνα 14: Στιγμιότυπα από το βίντεο " Τάκης Ζανέτος, ο Μηχανικός της Μεταφοράς"

Εικόνα 15: Προσεχώς Μεζονέτες, φωτ. Γ. Σχίζας

Φτάνοντας πλέον στα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του '80, παρατηρείται μια σταδιακή στροφή προς μια εσωτερικότητα, συνοδευόμενη από την απόρριψη του ελληνικού μοντέρνου. Τα ξενοδοχεία που σχεδιάστηκαν ως αντικείμενα που ενσωματώνονται στο τοπίο, όπως τα ξενοδοχεία Ξενία, σταματούν να θεωρούνται πρότυπα στην τουριστική βιομηχανία. Το ενδιαφέρον πλέον στρέφεται προς τη νεοπαραδοσιακή αρχιτεκτονική τις αποκαταστάσεις και τις επαναχρήσεις παραδοσιακών συνόλων. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, η δημιουργική ελευθερία εκδηλώνεται κυρίως στον εσωτερικό χώρο των κτηρίων.

Συμπερασματικά καταλήγουμε ότι, ο αποπροσανατολισμός από τα ουσιαστικά στοιχεία της κατοίκησης είναι αισθητός. Η ανάγκη για επαναπροσδιορισμό της τουριστικής κατοίκησης βγαίνει έντονα στην επιφάνεια, με την εσωτερικότητα να προσδιορίζεται ξανά, προσπαθώντας πάλι να αποκτήσει την ουσία της κατοίκησης. Αυτή η αναθεώρηση καθοδηγείται από την αντίληψη του χώρου και τη συνειδητοποίηση πως η αρχιτεκτονική και το τοπίο αποτελούν μια οντότητα. Στην πραγματικότητα βλέπουμε ότι το δίπολο μέσα – έξω, εσωτερικός – εξωτερικός χώρος αναίρεται 'εκ των έσω'

ΕΞΟΧΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Ο ρόλος του τοπίου ως φορέα πνευματικότητας και αυτογνωσίας αλλά και πλαισίου αισθησιακών επιθυμιών και απολαύσεων διερευνάται εκ νέου μέσα από την επανασύνδεση με τη φύση (με τη γη), την ελάχιστη κατοίκηση σε αυτήν.¹⁷

Στην Ελλάδα παρατηρείται η προσέγγιση της φύσης, και ιδιαίτερα των παραθαλάσσιων τοπίων, δια μέσω των δευτέρων κατοικιών-εξοχικών. Η εξοχική κατοικία συναντάται σε παραλιακά και σε δασικά τοπία αλλά και σε εδάφη υψηλής γεωργικής γονιμότητας. Αν και η έκταση που καταλαμβάνει είναι κατά βάση μικρή, το αντίκτυπό της όμως στη μορφή και τη λειτουργία του χώρου είναι μεγάλες.

Όπως ειπώθηκε από τον Γιάννη Σχίζα στο συνέδριο η διεκδίκηση της υπαίθρου, στον ελλαδικό χώρο και στις απαρχές σχετικά της αστικοποίησης η νοσταλγία του "απολεσθέντος «χωριάτικου παραδείσου θα είναι αρκετά ισχυρή...ποιητές όπως ο Κώστας Κρυστάλλης και ο Κωστής Παλαμάς θα εκφράσουν ένα διάχυτο αίσθημα "αγροτισμού" στην αστική κοινωνία των πόλεων του πρώτου μισού του 20ου αιώνα. Στην εν λόγω περίοδο πρώιμης αστικοποίησης, η απόδραση από την αστική ζωή συνδέεται συχνά με την νοσταλγική επιστροφή στη φυσική και κοινωνική ζωή του χωριού, κυρίως εξαιτίας της αστικής αποσύνθεσης και της υποβάθμισμένης ποιότητας ζωής που παρατηρήθηκε, λόγω της άτακτης σώρευσης των πληθυσμών

¹⁷ Γιάννης Αίσωπος, «Λιγότερη μορφή, περισσότερο συλλογικό: τουριστική κατοίκηση μετά-την-κρίση» στην Καθημερινή

στις πόλεις. Η εξοχική κατοικία αποτελεί προνόμιο των «ελίτ» κοινωνικών ομάδων, με περιορισμένη εκδρομική κινητικότητα και μειωμένα ποσοστά τουριστών στον περιαστικό και ευρύτερο υπαίθριο χώρο. Τα τοπία παραθερισμού λοιπόν δεν πλήττονται μόνο από τις τουριστικές μονάδες καθώς σύμφωνα με τον Γιάννη Σχίζα, "η σημαντικότερη «μεταλλαγή» της υπαίθρου προέρχεται από την εγκατάσταση και τη διασπορά της εξοχικής κατοικίας." Στην Ελλάδα το φαινόμενο αυτό διογκώνεται χωρίς κανένα έλεγχο μετά τη δεκαετία του 1980.

Η εικόνα του "χωριού" άλλαξε ριζικά καθώς πλέον δεν αντιλαμβάνεται ως τόπος συνάντησης ολόκληρης της οικογένειας σε οριζμένες χρονικές περιόδους, αλλά έχει μετατραπεί στον τόπο απόδρασης από το μουντό και γκρίζο περιβάλλον της πόλης. Η φυγή των αστών και η ανάγκη για αναψυχή πραγματοποιείται με έντονη ορμή γεγονότος που αποτυπώνεται στο κινηματογραφικό έργο "Weekend" του Jean-Luc Godard.

Ως αποτέλεσμα, οι μεσαίες τάξεις ξεκίνησαν να αναζητούν την απόκτηση δεύτερης κατοικίας στην ύπαιθρο, είτε μέσω της ανακαίνισης υπαρχόντων ιδιοκτησιών και κληρονομιών είτε με την κατασκευή νέων εξοχικών κατοικιών. Ωστόσο, αυτή η κατάσταση οδήγησε σε μια αντίφαση, καθώς παρά την ύπαρξη σύνδεσης με την ύπαιθρο, τη γη και τη ζωή εκτός πόλεως, ταυτόχρονα αυτό που δημιουργήθηκε ήταν μια ουτοπική εικόνα. Οι εξοχικές κατοικίες ζωντάνευαν μόνο για λίγες μέρες τον χρόνο σε αντίθεση με την ανοικοδόμησή τους που γινόταν με ταχύτατο ρυθμό. Έτσι, η αυθεντικότητα της ζωής στο "χωριό" έπαψε να υφίσταται και αυτό που αντικαταστάθηκε ήταν η υπαρξιακή ενσωμάτωση του νεοέλληνα, διότι η δεύτερη εστία έλαβε κοινωνική αναγνώριση, παράλληλα με την οικονομική άνεση.

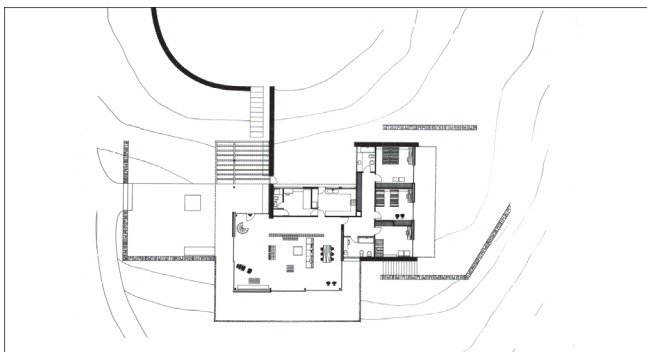
Συνεπώς, ο τρόπος προσέγγισης της υπαίθρου από τον Έλληνα της δεκαετίας του '80, στα πρώτα στάδια αστικοποίησης χαρακτηρίζεται ως αμήχανος και επιφανειακός. Στην αρχή, η ύπαιθρος θεωρήθηκε απλώς ως τοπίο μαζικής αναψυχής, στο οποίο οι αστοί θα συγκεντρώνονταν σε ορισμένες εποχές του χρόνου για να ξεφύγουν από την καθημερινή ένταση. Έτσι, ο χωροχρόνος της εργασίας στα αστικά κέντρα διαχωρίστηκε από τον χωροχρόνο της αναψυχής στην ύπαιθρο. Οι νέες μορφές διάχυσης της εξοχικής κατοικίας, είτε άναρχα τοποθετημένες είτε οργανωμένες σε οικισμούς, επηρεάζουν σημαντικά την ύπαιθρο. Η επαρχία υπερδομήθηκε χωρίς να υπάρξει αύξηση των μόνιμων και ζωντανών κοινοτήτων. Τα κτίρια που ανεγείρονταν από την μεγαλοαστική τάξη θεωρούνταν επαύλεις λόγω του μεγέθους τους, αλλά παράλληλα προσπαθούσαν να μιμηθούν τον παλιό αγροτικό κόσμο.¹⁸

Εικόνα 16 & 17: Αφίσες από την ταινία "Weekend"

Εικόνα 18: Στιγμιότυπο από την ταινία "Weekend"

Εικόνα 19: Οικία Λαναρά, κάτοψη

Εικόνα 20: Οικία Λαναρά, εξωτερική άποψη

Αυτή η αντίφαση εντάθηκε από την αρχιτεκτονική των '60, η οποία άρχισε να αμφισβητεί την αρχαιολογική της ρίζα και να επιδιώκει να προωθήσει τη μοντερνικότητα. Η αιτία αυτής της αλλαγής ήταν το νέο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο που έθετε την έκθεση σε δυτικά πολιτιστικά πρότυπα.

Ταυτόχρονα αξίζει να αναφερθεί ότι πραγματοποιήθηκαν σπουδαίες αρχιτεκτονικές μελέτες οι οποίες αποτέλεσαν ορόσημα στην Ελληνική αρχιτεκτονική. Σημαντικοί αρχιτέκτονες όπως ο Αρης Κωνσταντινίδης, ο Νίκος Βαλσαμάκης, ο Τάκης Ζενέτος, κ.α. αντιμετώπισαν ένα αρκετά ουσιαστικό πρόβλημα της εποχής στην αρχιτεκτονική της ιδιωτικής κατοικίας, αυτό της αρμονικής συνύπαρξης του φυσικού τοπίου με το τεχνητό. Στα πλαίσια της αναζήτησης μιας ηδονιστικής εμπειρίας της φύσης¹⁹ οι αρχιτέκτονες του '60 που ανέλαβαν έργα εκτός των αστικών κέντρων προσέγγιζαν τη φύση με μια ευαισθησία που αποτυπωνόταν στην ειλικρινή χρήση των υλικών, στη μοντέρνα απλότητα των μορφών και στη σμιλευμένη μετάβαση από τον εξωτερικό στον εσωτερικό χώρο. Στην αρχιτεκτονική της μεταπολεμικής ιδιωτικής κατοικίας, αυτό που έπρεπε να συμβεί ήταν ο (επανα)ορισμός της ελληνικότητας, ο (επανα)ορισμός της αρχιτεκτονικής με το τοπίο, ο (επανα)ορισμός της μορφικής προσέγγισής της.²⁰ Οι αρχιτέκτονες, που επηρεάστηκαν από διεθνείς τάσεις και κινήματα, αναλάμβαναν τον σχεδιασμό εξοχικών κατοικιών σε παραθαλάσσιες περιοχές, εστιάζοντας στην ενσωμάτωση του φυσικού τοπίου στο εσωτερικό τους, προσαρμοζόμενοι παράλληλα στις παραδόσεις της μεσογειακής αρχιτεκτονικής.

Λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδική ταυτότητα του ελληνικού τοπίου και χρησιμοποιώντας τις δυνατότητες των σύγχρονων κατασκευαστικών υλικών, όπως το οπλισμένο σκυρόδεμα, οι αρχιτέκτονες πέτυχαν για πρώτη φορά να δημιουργήσουν μεγάλες γυάλινες επιφάνειες. Αυτό επέτρεψε στο φυσικό τοπίο να ενσωματωθεί στο εσωτερικό των σπιτιών ως εικονογραφικό στοιχείο. Το τοπίο γίνεται ταυτόχρονα παρατηρήτης των κατοικιών, με αποτέλεσμα ο θεατής να επηρεάζεται εικονογραφικά και συναισθηματικά, εξαιτίας της μεταβλητότητάς του.

Το λεξιλόγιο αλλάζει και εισάγονται νέοι αρχιτεκτονικοί όροι καθώς κυριαρχούν οι αρχές της διαφάνειας, της ευελιξίας της κατοικίας, της γεωμετρικότητας, της λιτότητας και της τεχνολογικής αρτιότητας. Στοιχεία που υπακούουν στην αφαιρετική μέθοδο.

Ο Νίκος Βαλσαμάκης ήταν από τους πρώτους που κατάφεραν να επαναπροσδιορίσουν αυτές τις έννοιες, εστιάζοντας κυρίως στην αισθητική απόλαυση του τοπίου. Τα πιο

18 Σχίζας Γιάννης, «Η ψυχαγωγική χρήση της υπαίθρου». Συλλογικό έργο: Η διεκδίκηση της υπαίθρου, επιμέλεια: Κ. Μανωλίδης, Θ. Καναρέλης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, εκδόσεις Ίνδικτος σελ. 86

19 Αϊσωπος, - Γ. Σημαιοφορίδης, Τοπία Εκμοντερνισμού, Ελληνική Αρχιτεκτονική '60 και '90, Εκδ. Meta-polis press, Αθήνα, 2002, σελ. 44

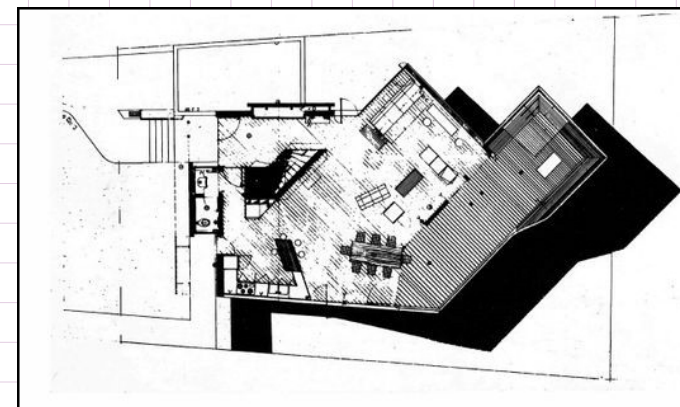
20 Ό.π. σελ. 47

χαρακτηριστικά κτίρια του, που συνέβαλαν σημαντικά στην ελληνική μεταπολεμική αρχιτεκτονική, αποτέλεσαν δύο εξοχικές κατοικίες του '60 στην Ανάβυσσο, η οικία Λαναρά και Παράσχη. Αυτές οι δύο κατοικίες θερινής διαμονής έχουν περίπου τις ίδιες συνθετικές αρχές και θέα το νησί του Σαρωνικού. Η οικία Λαναρά βρίσκεται σε έναν λόφο, πάνω από τον άξονα Αθηνών – Σουνίου, ενώ η οικία Παράσχη είναι τοποθετημένη σε μία βραχώδη έκταση με απότομη κλίση προς τη θάλασσα. Στις κατοικίες αυτές η θέα πλαισιώνεται ανάμεσα σε δύο πλάκες από σκυρόδεμα: δύο απλές οριζόντιες γραμμές που σβήνουν προοπτικά στο βάθος, κόβοντας «φέτες» από νησιά και δέντρα τα οποία «μεταφέρουν» μέσα στο καθιστικό.²¹

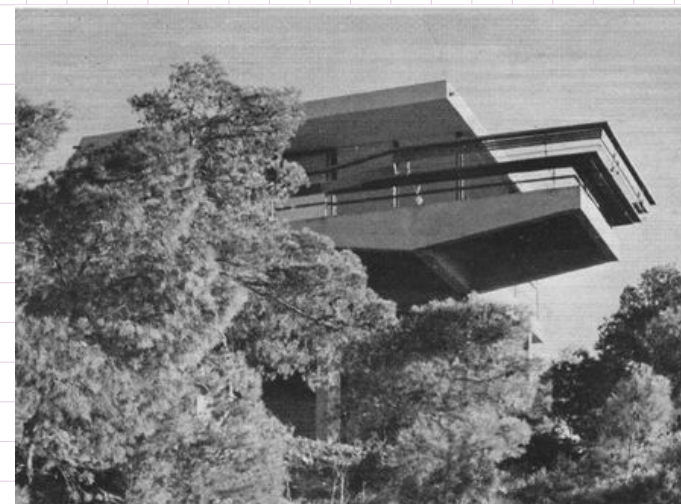
Ένας άλλος υποστηρικτής της ένταξης του τοπίου στο εσωτερικό των κατοικιών είναι ο Τάκης Ζενέτος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσέγγισής του αποτελεί η οικία Δεχεράνη στην περιοχή της Βουλιαγμένης. Αυτή η κατοικία βρίσκεται χτισμένη σε μια απότομη πλαγιά, καταμεσής ενός καταπράσινου τοπίου με θέα στη θάλασσα. Εξαιτίας της απότομης κλίσης του εδάφους, και την ύπαρξη κολώνων και τοιχίων για τη στήριξη στο μπροστινό μέρος, δημιουργείται το αίσθημα της αιώρησης καθώς η κατοικία μοιάζει να αιωρείται πάνω από τα δέντρα.

Η εισχώρηση του τοπίου στο εσωτερικό της κατοικίας πραγματοποιείται όπως και στις κατοικίες της Αναβύσσου. Το τοπίο καθράρεται από τις δύο οριζόντιες πλάκες, της οροφής και του δαπέδου. Μέσω της διαφάνειας, η θέα προσφέρεται άνευ εμποδίων και εισέρχεται στο εσωτερικό. Το αίσθημα του κλειστού χώρου χάνεται μπροστά στην απεριόριστη έκταση του φυσικού τοπίου.

Ωστόσο παρά τη συμβολή των αρχιτεκτόνων στην Ελληνική μεταπολεμική αρχιτεκτονική, η “αρχιτεκτονική άνοιξη” των αρχών της δεκαετίας του '60 εγκαταλείφθηκε λόγω της δικτατορίας του 1967 και αναζητήθηκε η συνέχειά της δύο δεκαετίες αργότερα. Ο Έλληνας επισκέπτης πλέον δεν ενδιαφέρεται να επενδύσει σε μια δευτερεύουσα κατοικία στην ύπαιθρο, αλλά μόνο να εκμεταλλεύεται όσα μπορεί από αυτήν. Οι κατοικίες που κατασκευάζονται δεν εστιάζουν στη συνεργασία με τη φύση για την ανεξαρτησία, αλλά αντίθετα αντικαθιστούν την αγροτική γη με καλλωπιστικές φυτεύσεις. Σύμφωνα με τον Γιάννη Ράπτη, «Κάποιοι δεν θέλουν απλώς εξοχικά, αλλά θέλουν πρωτίστως να “εξέχουν”» (Περιοδικό «Οικοτοπία», Οκτώβριος 2004).

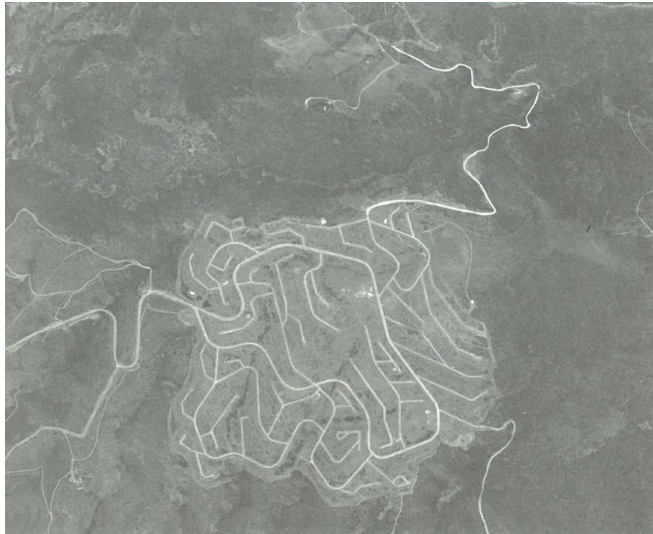
Εικόνα 21: Οικία Δεχεράνη, κάτοψη

Εικόνα 22: Οικία Δεχεράνη, εξωτερική άποψη

²¹ Η. Κωνσταντόπουλος, Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης, εκδ. Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 26, Αθήνα, 1992, σελ.68

Συμπερασματικά, η εγγύτητα λοιπόν των εξοχικών κατοικιών στην παράκτια ζώνη έχει άμεσο αντίκτυπο στην αίσθηση της απεραντοσύνης του τοπίου, της ηρεμίας και της μοναχικότητας, του “πρωτογονισμού” που βαθιά αναζητάται από τους επισκέπτες του χώρου. Επίσης, η εισβολή της εξοχικής κατοικίας σε αγροτικές περιοχές «ρυτιδώνει» το εν λόγω τοπίο, και γενικά υποβαθμίζει τη γεωργική προοπτική, καθώς μεταδίδει στον πληθυσμό την προσδοκία εύκολου οικιστικού κέρδους.²²

Εικόνα 23: Οι διανοιγμένοι δρόμοι του ματαιωμένου οικισμού στον Χορτιάτη του Ν. Θεσσαλονίκης (πηγή: Google Earth)

²² Σχίζας Γιάννης, «Η ψυχαγωγική χρήση της υπαίθρου». Συλλογικό έργο: Η διεκδίκηση της υπαίθρου, επιμέλεια: Κ. Μανωλίδης, Θ. Καναρέλης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, εκδόσεις Ίνδικτος σελ.93

Εικόνα 24: Πάνορμο, εναέρια άποψη

ΜΕΡΟΣ Γ' – Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΟΡΜΟΥ

Στο τρίτο μέρος, γίνεται επιλογή μελέτης ενός παραθαλάσσιου τοπίου της Β. Κρήτης, που βρίσκεται στον οικισμό του Πανόρμου. Το Πάνορμο είναι ένας παραθαλάσσιος οικισμός του δήμου Μυλοποτάμου, και βρίσκεται 21 χλμ. ανατολικά του Ρεθύμνου. Είναι κτισμένος αμφιθεατρικά και η νότια πλευρά του οικισμού ορίζεται από τον Βόρειο Οδικό Άξονα Κρήτης. Ύστερα λοιπόν από την ανάλυση του οικισμού ιστορικά και πολεοδομικά πραγματοποιείται μια βιωματική ανάγνωση εστιάζοντας στο τουριστικό αποτύπωμα και πόσο αυτό έχει επηρεάσει το τοπίο του οικισμού. Το Πάνορμο επιλέχθηκε καθώς παρά την ιδιαίτερη μορφολογική φυσιογνωμία του οικισμού, το τοπίο του πλήττεται αισθητά από τον μαζικό τουρισμό.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ & ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

Στο συνολικό τοπίο του οικισμού, παρατηρούνται πολύ μεγάλες μεταβολές από την ίδρυση του έως και σήμερα, τόσο μέσα από τις επιδρομές κατακτητών οι οποίες είχαν ισχύ μέχρι και την περίοδο της τουρκοκρατίας, όσο και με την έκρηξη μαζικού τουρισμού που ήρθε τη δεκαετία του 60 και επέφερε σημαντική ανάπτυξη στον οικισμό. Μπόρεσαν όμως αυτές οι μεταβολές να σεβαστούν την ιστορία, και τον τόπο; .

Η ιστορία της κωμόπολης χρονολογείται ήδη από την εποχή του Πτολεμαίου. Το 1206 την κατέλαβαν οι Γενουάτες με επικεφαλής τον Enrico Pescatore. Με αφορμή τον φυσικού λιμένα της, ο Pescatore οχύρωσε την κωμόπολη με φρούριο. Παρόλ' αυτά, το φρούριο δεν μπόρεσε να αποτρέψει την κατάληψή της κωμόπολης από τους Ενετούς το 1212. Οι Ενετοί το 1647, εκδιώχθηκαν από τους Τούρκους, οι οποίοι κατέστρεψαν μεγάλο κομμάτι της. Πληροφορίες για τα χαρακτηριστικά του κάστρου, παίρνουμε από το σχέδιο του Gerola, που αναπαριστά την κατάληψη αυτού από τους Τούρκους. Το κάστρο δείχνει να είχε όλα τα χαρακτηριστικά των βυζαντινών και άλλων μεσαιωνικών φρουρίων. Είχε ανοικοδομηθεί σε λοφίσκο που υψώνονταν είκοσι μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας, το σχήμα του ήταν ωσειδές, ενώ το τείχος του ήταν ενισχυμένο με επτά ενδιάμεσους πύργους και διέθετε δύο πύλες, μία ανατολική και μια δυτική. Στο εσωτερικό του κατά προφορική παράδοση είχε διώροφα κτήρια, στα ανώγεια των οποίων υπήρχαν δεκαπέντε δωμάτια μικρά και μεγάλα που χρησιμοποιούνταν για διοικητήριο και κοιτώνες της φρουράς, ενώ στα ισόγεια στεγαζόταν οι αποθήκες

και οι φυλακές. Από τότε διασώθηκε μόνο, εντός του φρουρίου, η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Τον Ιούλιο του 1905 το ρωσικό πολεμικό ναυτικό, βομβάρδισε το χωριό αφήνοντας μεγάλες καταστροφές.

Ονομαζόταν Καστέλλι και αργότερα Πάνορμο, από την εκκλησία που είχε την προσωνομία Αγίου Γεώργιος ο Πάνορμος που είχε καταφέρει να μείνει αλώβητη.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η κωμόπολη, ήδη γνωστή ως Πάνορμο, εξελίχθηκε σε ένα μικρό ψαροχώρι. Νέα πνοή σε αυτό φέρνουν η κατασκευή του νέου εθνικού δρόμου και η δημιουργία ενός αλιευτικού καταφυγίου. Από το ξεκίνημα του 20ού αιώνα η πόλη έχει σημαντική ανάπτυξη, ανακτώντας ένα μέρος της παλαιάς της αίγλης και όντας κεντρικός διαμετακομιστικός κόμβος για τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα της επαρχίας Μυλοποτάμου. Την περίοδο εκείνη κατασκευάστηκαν μεγάλες αποθήκες για τον σκοπό αυτό. Η πόλη περιλάμβανε, επίσης, δημοτικό σχολείο, ημιγυμνάσιο, με έτος ίδρυσης το 1917, καθώς και Ειρηνοδικείο και υποσταθμό Χωροφυλακής γεγονός που την καθιστούσε πρωτεύουσα της Επαρχίας Μυλοποτάμου.

Ο οικισμός συνεπώς, έχει υποστεί σημαντικές διαφοροποιήσεις ανά τους αιώνες. Πρώτα πρώτα, η ανέγερση του Κάστρου από τον Pescatore, αλλά και σύμφωνα με τα σχέδια των Basilicata και Boschini, η ανοικοδόμηση του ύστερα από την κατάληψη από τους Βενετούς, φαίνεται να προκάλεσε την κατεδάφιση ορισμένων υφιστάμενων κτηρίων του οικισμού, είτε γιατί εμποδίζε η θέση τους είτε γιατί υπήρχε ανάγκη οικοδομικών υλικών. Συνεπώς ορισμένα κτήρια περικλείστηκαν με το τείχος του, και άλλα παρέμειναν έξω από τα όρια του κάστρου, τα οποία αποτέλεσαν τον μικρό οικισμό της περιόδου της Ενετοκρατίας.

Η μεγαλύτερη αλλαγή του οικισμού συνέβη μετά το 1571 όπου ύστερα από δύο επιθέσεις πειρατών, το κάστρο υπέστη σοβαρές καταστροφές, γεγονός που ανάγκασε τους κατοίκους να εγκαταλείψουν πλήρως τον οικισμό.

Στη περίοδο 1881-1888 η μεταφορά της έδρας της «Τελωνιακής Επιστασίας» στο τότε Καστέλι, σημερινό Πάνορμο, είχε ως αποτέλεσμα την επανίδρυση του οικισμού σύμφωνα με τις απογραφές του 1890 και 1894.

Η οργάνωση και η όψη του οικισμού αλλάζει ξανά, καθώς το τείχος και οι υπόλοιπες εγκαταστάσεις του κάστρου γκρεμίζονταν σταδιακά και με τα υλικά αυτά χτίζονταν οι αποθήκες, τα καταστήματα και τα σπίτια των νέων κατοίκων του οικισμού. Οι κάτοικοι αγόραζαν τμήματα του κάστρου από τους Τούρκους τα οποία στη συνέχεια τα γκρέμιζαν και στη θέση τους έχτιζαν σπίτια.

Η πρώτη αεροφωτογραφία που δείχνει με πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια την πολεοδομική

Εικόνα 25: Πάνορμο, εναέρια άποψη οικιστικού πυρήνα

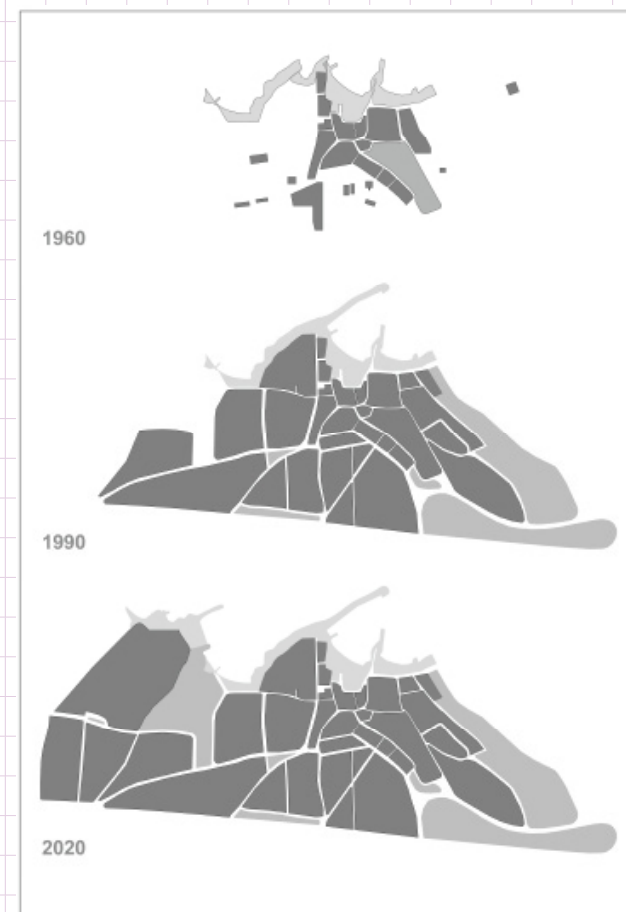

Εικόνα 26: Πάνορμο, άποψη εκκλησίας Αγίου Γεωργίου

οργάνωση του οικισμού είναι του 1960. Παρατηρούμε λοιπόν οργανική διάταξη με όλους τους δρόμους να καταλήγουν σε έναν εσωτερικό κόμβο που αποτελεί μέχρι και σήμερα το κέντρο του χωριού. Στα περίχωρα, παρατηρούμε ορισμένες μεγαλύτερες κτηριακές δομές, που αποτέλεσαν εργαστήριο παραγωγής χαρουπιού και αποθήκες. Μέχρι το 1990 η ανάπτυξη του οικισμού είναι ραγδαία καθώς αρχίζει να αποτελεί πόλο έλξης για τους τουρίστες, και συνεπώς αυτό επιφέρει τη συνεχή ανοικοδόμηση τουριστικών καταλυμάτων με αποκορύφωμα την ανέγερση ενός τουριστικού χωριού έκτασης 62 στρεμμάτων δυτικά του οικισμού.

Στη σημερινή εικόνα του οικισμού, ως προς την πολεοδομική διάταξη, το Πάνορμο διαθέτει τον οικιστικό πυρήνα του στο κεντρικό τμήμα του οικισμού, υστερεί σε οργανωμένους δημόσιους χώρους καθώς οι ελεύθεροι χώροι του οικισμού, είναι αρκετοί αλλά μη αξιοποιημένοι. Η είσοδος στο Πάνορμο βρίσκεται νοτιοανατολικά, όπου και βρίσκεται η στάση του λεωφορείου και ένας μικρός χώρος στάθμευσης. Ο οικισμός διαθέτει έναν αξιοσημείωτο ελεύθερο χώρο, τον περίβολο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου. Ταυτόχρονα είναι εντοπισμένα και ορισμένα πλατώματα που μπορούν να χαρακτηριστούν ως μπαλκόνια θέασης τόσο κατά μήκος της ακτογραμμής όσο και στο κέντρο του οικισμού. Ως προς τα ιστορικά κτίρια και μνημεία που έχουν καταφέρει να αντέξουν στον χρόνο αποτελούν τα ίχνη του Ι. Ναού της Αγίας Σοφίας, το ίχνος του κάστρου του Μυλοποτάμου, και ο χαρουπόμυλος.

Πιο αναλυτικά, η βασιλική χρονολογείται στον 5ο αιώνα, φαίνεται όμως να έχει άλλες δύο τουλάχιστον κατασκευαστικές περιόδους, μία στα μέσα του 6ου αιώνα και μια τρίτη στα τέλη του ίδιου αιώνα. Πρόκειται για μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος, συνολικού μήκους 54 μ. και μέγιστου πλάτους 23 μ. Σήμερα αποτελεί επισκέψιμο ιστορικό χώρο ωστόσο παρά της σημασίας της δεν έχει καταφέρει να αναδειχθεί, και αυτό αποδεικνύεται στο ότι οι περισσότεροι κάτοικοι αγνοούν ακόμα και την ύπαρξή της. Όσο για το ίχνος του κάστρου, πρόκειται για το Castello di Miliorotamo, σύμφωνα με τον Gerola. Κατασκευάστηκε στις αρχές του 13ου αιώνα και εντάσσεται σε μια ομάδα 12 καστελλίων, σύμφωνα με τον ιστορικό του 16ου αιώνα Andrea Corner. Από το ίδιο κάστρο σωζόταν η ανατολική πλευρά του, η οποία περνώντας μέσα από τα σπίτια έφτανε στη θάλασσα και τμήμα της δυτικής πλευράς με ερείπιο πύργων. Σήμερα, σώζεται στο βόρειο δυτικό τμήμα του οικισμού, νότια της ακτής, ένα μικρό τμήμα σε κακή κατάσταση. Στη βόρεια πλευρά σώζεται χαμηλό τοξωτό άνοιγμα. Στη δυτική πλευρά η τοικοποιία παρουσιάζει σαθρά στοιχεία ενώ στο μέσον περίπου της δυτικής πλευράς διαμορφώνεται ένα ελλειπτικού σχήματος αβαθές άνοιγμα.

Εικόνα 27: Πάνορμο, επέκταση οικισμού

Τέλος ο Χαρουπόμυλος, αποτελεί το μοναδικό κτίσμα που όχι μόνο κατάφερε να διασωθεί αλλά έχει πραγματοποιηθεί και μελέτη ανάδειξής του, καθώς μετά την παραχώρηση της χρήσης του στον «Επιμενίδη» κηρύχθηκε ως βιομηχανικό μνημείο από το υπουργείο Πολιτισμού. Η ύπαρξη του εγκαταλελειμμένου και ερειπωμένου βιομηχανικού κτηρίου επεξεργασίας χαρουπιών έδωσε το ερέθισμα για τη δημιουργία ενός πρότυπου χώρου τέχνης και πολιτισμού στο Πάνορμο του νομού Ρεθύμνου. Οι εργασίες αποκατάστασής του Χαρουπόμυλου ξεκίνησαν το 1998 με προσφορά της αρχιτεκτονικής μελέτης από την Παναγιώτα Τριμανδήλη – Μαγκάν και με χρηματοδότηση της περιφέρειας Κρήτης.

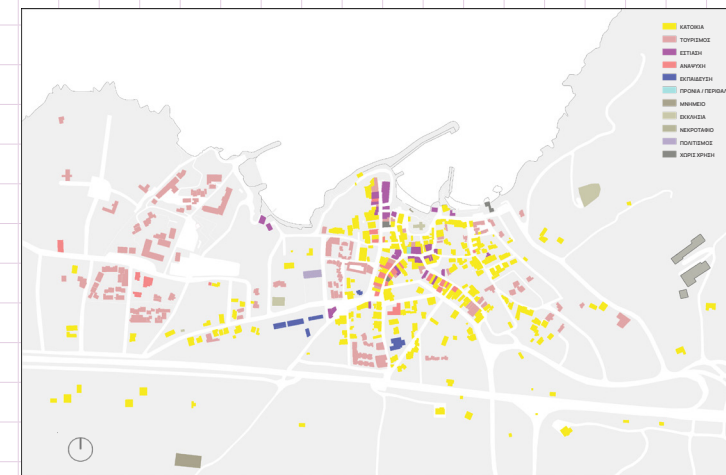
Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι λόγω διάφορων εξωγενών παραγόντων (λεηλασίες - βομβαρδισμοί κατακτητών, ωφελιμιστική εκμετάλλευση μνημείων) αλλά και ενδογενών, (δυσκολία πρόσβασης, ανάγκη οικοδομικών υλικών), ήταν ικανά να εξαφανίσουν σχεδόν το ιστορικό ίχνος της εκάστοτε εποχής. Είναι εμφανές λοιπόν ότι δεν έχουμε καταφέρει να αναδείξουμε επαρκώς τα εναπομείναντα ιστορικά ίχνη.

ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ, ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ & ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

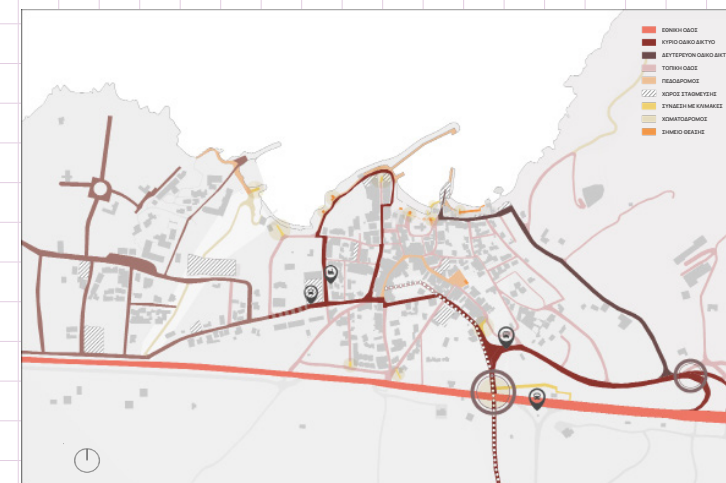
Στο σημερινό Πάνορμο, τα περισσότερα κτίρια του οικισμού σχετίζονται με τουριστικές υποδομές. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν 56 τουριστικά καταλύματα, καθώς και άλλα που λειτουργούν συμπληρωματικά αυτών, περιλαμβανομένων καφέ και εστιατορίων, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες των λουόμενων και των υπολοίπων επισκεπτών σε εστίαση και ψυχαγωγία. Επίσης, υπάρχουν πολλά είδη τουριστικών μονάδων καθώς διαφέρουν σε μέγεθος, και σε έκταση αλλά και στο είδος της τουριστικής φιλοξενίας. Τα εστιατόρια, βρίσκονται κατά βάση είτε κοντά στην ακτογραμμή είτε στο κέντρο του οικισμού.

Στην ευρύτερη περιοχή εντοπίζεται πρωτογενής παραγωγή καθώς διαθέτει πολλούς ελαιώνες, ενώ σχετικά με την αλιεία ο χαρακτηρισμός του Πανόρμου ως ψαροχώρι ανήκει στο παρελθόν καθώς πλέον οι ντόπιοι ψαράδες δραστηριοποιούνται ελάχιστα. Η χρήση της οικίας σταδιακά περιορίζεται καθώς σύμφωνα με την απογραφή του 2011, το Πάνορμο είχε 628 μόνιμους κατοίκους, ωστόσο με την απογραφή του 2021 ο αριθμός των κατοίκων πέφτει στους 566 παρουσιάζοντας μείωση της μόνιμης κατοίκησης, η οποία όμως είναι αντιστρόφως ανάλογη με την προσωρινή.

Η ρυμοτομική οργάνωση του οικισμού χαρακτηρίζεται οργανική άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο συνεκτική, ενώ η δόμηση χαρακτηρίζεται ως άναρχη, με στενούς δρόμους, βαθμίδες ανάβασης και κατάβασης στο τοπίο [σκαλοπάτια και κεκλιμένα

Εικόνα 28: Πάνορμο, Χρήσεις Γης

Εικόνα 29: Πάνορμο, Δίκτυο Κίνησης

Εικόνα 30: Πάνορμο, Διατηρητέα κτήρια

Εικόνα 31: Κολαζ πεζόδρομου

επίπεδα], από τις οποίες επιτυγχάνεται πολλές φορές και η πρόσβαση στα κτίσματα του οικισμού.

Κέντρο της οικιστικής ανάπτυξης είναι ο πλακόστρωτος δρόμος που διαθέτει φούρνο, παντοπωλείο, κέντρο υγείας, καφενεία και μαγειρεία. Το δρομάκι αυτό διαθέτει πολλά διατηρητέα κτήρια εκ των οποίων ορισμένα φαίνεται να χρονολογούνται πριν από το 1850. Δεύτερο νευραλγικό σημείο αποτελεί η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, η οποία χωροθετείται βόρεια του οικισμού και αποτελεί χαρακτηριστικό σημείο θέασης καθώς υπάρχει δυνατότητα οπτικής επαφής με όλη τη παραλιμνία ζώνη.

Στον οικισμό κατά βάση εντοπίζονται χαμηλά και μικρά κτίρια, τα οποία δεν υπερβαίνουν τους 3 ορόφους. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη τυπολογία, ωστόσο παρατηρούνται αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, καθώς εντοπίζονται μόνο ορθογώνια κτίρια, τόσο σε κάτοψη όσο και σε όψη, με προσανατολισμό κατά βάση βορεινό, για την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση της θέας. Ένα άλλο συνηθισμένο χαρακτηριστικό είναι τα ισόγεια των κτηρίων που είναι κατά κύριο λόγο υπόσκαφα λόγω της απότομης κλίσης του εδάφους. Τα δώματα είναι άλλοτε με στέγη με κεραμοσκεπή και άλλοτε με πλάκα σκυροδέματος. Τα ανοίγματα διαφέρουν αρκετά από κτήριο σε κτήριο, όπως επίσης και το υλικό και χρώμα των κουφωμάτων. Ποικιλία συναντάμε και στο χρώμα του εκάστοτε κτηρίου, αλλά και σε διάφορα άλλα στοιχεία που μοιάζουν να έχουν αποφασιστεί αυθαίρετα όπως πρόβολοι που ξεπροβάλλουν αναίτια, δημόσια σκαλιά που τοποθετούνται με τρόπο ώστε να εξυπηρετούν την εκάστοτε ιδιοκτησία και άλλα πολλά, με τη συνθετική αρχή να απουσιάζει. Αυτά τα στοιχεία, σηματοδοτούν τη λεγόμενη «αρχιτεκτονική του εργολάβου». Σύμφωνα με τον Δ. Μανίκα "Εκείνο το οποίο συμβαίνει γενικώς στην Ελλάδα, είναι η δικτατορία των εργολάβων. [...] Κανονικά, η επίβλεψη πρέπει να γίνεται από τον αρχιτέκτονα. Αρχιτέκτων σημαίνει αρχή της τέχνης. Τέχνη και επιστήμη. Η αρχιτεκτονική συνδυάζει τα πάντα. Είναι το ντοκουμέντο του πολιτισμού μας.

Ως προς τα νέα κτίσματα λοιπόν, και κυρίως τα ξενοδοχειακά καταλύματα, συχνά λείπει η αισθητική, και όχι μόνο δεν ενσωματώνονται αρμονικά στον χώρο, αλλά τον επιβαρύνουν με την αταίριαστη μορφή και το απερίσκεπτο μέγεθός τους. Συνεπώς, στο Πάνορμο παρατηρείται είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα έλλειψη αντίληψης του τόπου και της ιστορίας αυτού. Ο οικισμός έχει αναπτυχθεί μη σεβόμενος το τοπίο αλλά ούτε και τα λιγοστά ιστορικά ίχνη που έχουν καταφέρει να νικήσουν τον χρόνο.

ΒΙΩΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ & ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ

Ύστερα από την πολεοδομική αποτύπωση του Πανόρμου, απαραίτητη κρίθηκε η συμπλήρωση της με μια βιωματική ανάγνωση του οικισμού καθώς οι καταγραφές και οι απεικονίσεις των αισθητηριακών ερεθισμάτων απουσιάζουν από τους πολεοδομικούς χάρτες.

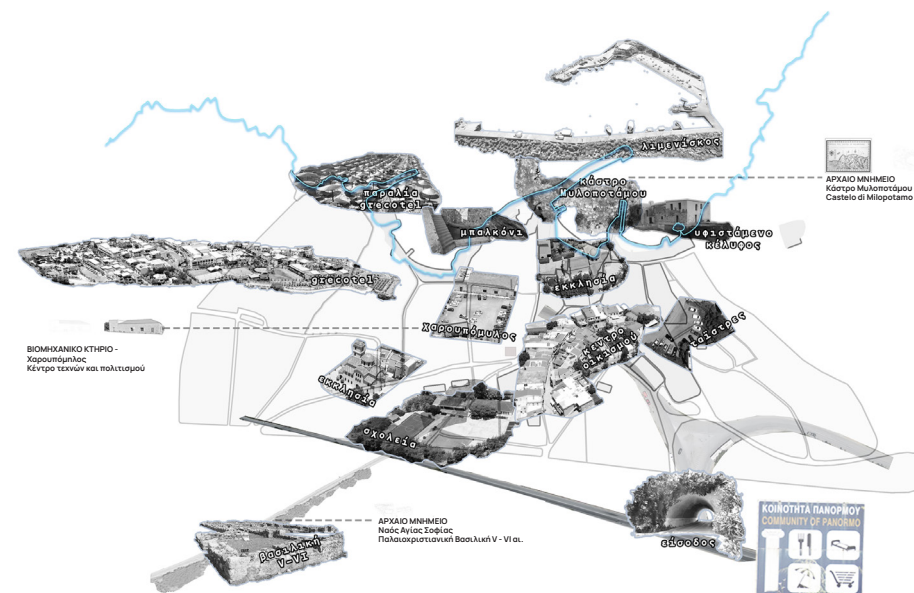
Στη συνέχεια λοιπόν πραγματοποιείται μια βιωματική αποτύπωση μέσω της περιπατητικής διαδικασίας, που αφορά τον εντοπισμό χωρικών γεγονότων, χαρακτηριστικών και εντάσεων που συνδέεται με την απορρόφηση πληροφοριών όπως αυτές αποτυπώνεται από την κιναισθητική αντίληψη του περιπατητή.

Έπειτα από πολλαπλές επισκέψεις και περιπλανήσεις στον οικισμό, προκύπτει ότι ο οικισμός του Πανόρμου χαρακτηρίζεται από ισχυρό κτιριακό δυναμικό προσωρινής κατοίκησης που αφορά την τουριστική βιομηχανία του οικισμού, ενώ διατηρούνται μέχρι σήμερα στοιχεία ενετικής και οθωμανικής αρχιτεκτονικής, που εντοπίζονται κυρίως στα θυρώματα των διατηρητέων κτηρίων. Τα ζητήματα που εντοπίζονται στο δομημένο περιβάλλον του οικισμού αφορούν κυρίως την άναρχη και αυθαίρετη δόμηση, φαινόμενο που παρατηρείται σχεδόν σε όλο τον οικισμό.

Η συνύπαρξη κτισμάτων χαμηλού ύψους με χαρακτηριστικό τις αναμονές στα δώματα και τις παράνομες προσθήκες ορόφων με πρόχειρα υλικά αποτελούν μείζονα προβλήματα της περιοχής. Επιπρόσθετα, εντοπίζεται μια σειρά από ασυνέχειες κυρίως στα σημεία τομής του οικισμού με τον βόρειο οδικό άξονα, αλλά και στην περιοχή της παραλιακής ζώνης.

Όλα τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά διαμορφώνουν μια εικόνα οικισμού όπου διακρίνεται για την αμνηχανία και την αποσπασματικότητα της. Μέσω λοιπόν των παραπάνω παρατηρήσεων που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια των περιπατητικών διαδρομών στην περιοχή, προκύπτει η υπόθεση για την παρουσία τεσσάρων διακριτών ενοτήτων σε αυτή, οι οποίες θα μπορούσαν να διαχωριστούν ως εξής:

- Μια πρώτη ενότητα αποτελεί το κέντρο του οικισμού όπου και βρίσκουμε τον οικιστικό πυρήνα της περιοχής, ο οποίος χαρακτηρίζεται από υψηλή πυκνότητα, και στενούς δρόμους. Διαθέτει όπως έχει προαναφερθεί ένα πλακόστρωτο δρομάκι στο οποίο βρίσκονται πολλά διατηρητέα κτήρια τα οποία στεγάζουν κατά βάση εστιατόρια και τοπικά καταστήματα.
- Μια δεύτερη ενότητα εντοπίζεται στο παραλιακό μέτωπο, το οποίο διαθέτει πολλές και διαφορετικές ποιότητες. Παρατηρείται έντονη αποσπασματικότητα, αλλά και πολυπλοκότητα τόσο στη σχέση του μετώπου με τη θάλασσα όσο και με τον οικισμό,

Εικόνα 32: Κολαζ οικισμού - τοπόσημα

Εικόνα 33: Φωτογραφίες οικισμού - αντιθέσεις

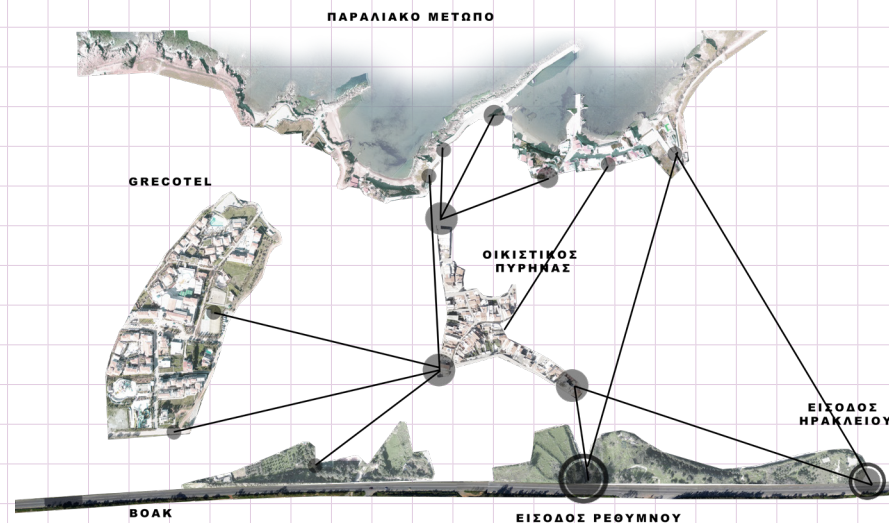
λόγω της μορφολογίας του εδάφους.

-Μια Τρίτη ενότητα αποτελεί το δυτικό τμήμα της περιοχής όπου αφορά το τουριστικό χωριό των 62 στρεμμάτων, καθώς αναλογικά με την έκταση του οικισμού αποτελεί περίπου το ένα τρίτο αυτού. Στη συγκεκριμένη ενότητα παρατηρείται ο σχηματισμός ενός μικρότερου αυτόνομου χωριού που δεν επιδιώκει κανένα συσχετισμό με τον οικισμό.

-Μια Τέταρτη ενότητα παρατηρείται στην περιοχή του ΒΟΑΚ, νότια δηλαδή του οικισμού, όπου τμηματικά εντοπίζεται ένα είδος buffer zone, που λειτουργεί ως φίλτρο για τον οικισμό. Η ύπαρξη αυτού είναι αποσπασματική, και η ένταση της κίνησης του ΒΟΑΚ προκαλεί ζητήματα στους κατοίκους του οικισμού.

Σύμφωνα με την υπόθεση, η συνύπαρξη του οικιστικού κέντρου με το οδικό δίκτυο το οποίο ενώ σχηματίστηκε για να συνδέει, τελικά αποκόπτει τον οικισμό με τις γειτονικές περιοχές κατοίκησης, καθιστώντας τον οικισμό του Πανόρμου ένα πεδίο με έντονες χωρικές αντιφάσεις απόλυτα ευδιάκριτες κατά την περιπατητική διαδικασία.

Σήμερα, λοιπόν ο οικισμός του Πανόρμου, διαμορφώνεται και εξαρτάται σε απόλυτο βαθμό από τον τουρισμό. Ωστόσο, η τουριστική ανάπτυξη του τόπου οδήγησε στην αλλοίωση των φυσικών χαρακτηριστικών και όχι στην ανάδειξη αυτών. Η οικονομική ανάπτυξη του Πανόρμου, εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από τους τουριστικούς πόρους, κατά βάση τη θερινή περίοδο, οι οποίοι προφανώς έχουν πρόσκαιρο χαρακτήρα. Ο οικισμός αποτελεί είτε διαμονή πακέτου, δηλαδή σε all inclusive ξενοδοχείο, είτε απλό πέρασμα των τουριστών, οι οποίοι συνήθως επισκέπτονται τον οικισμό για τη θάλασσα και το καλό του φαγητό καθώς τα ιστορικά κτήρια και μνημεία του οικισμού είναι κατά βάση μη αξιοποιημένα και σε κακή κατάσταση. Για όσους διαμένουν στον οικισμό, οι λειτουργίες του έχουν αλλάξει από ουσιαστικές δραστηριότητες σε υπηρεσίες που εξυπηρετούν το αγοραστικό τουριστικό κοινό. Ο κεντρικός πυρήνας του οικισμού του Πανόρμου συνδυάζει στοιχεία μιας κατοικημένης πόλης και ενός τουριστικού προορισμού, όπου η έντονη εμπορική δραστηριότητα υπερισχύει των αναγκών των κατοίκων. Η επίδραση του τουρισμού εντοπίζεται και στα διατηρητέα κτήρια του οικισμού, καθώς τα ισόγεια μετατρέπονται σε χώρους καταστημάτων, ενώ μόνο οι όροφοι παραμένουν ως χώροι κατοικίας. Αυτό αιτιολογείται και από τις σημαντικές θέσεις που καταλαμβάνουν τα κτήρια αυτά, πάνω στον κεντρικό πλακόστρωτο δρόμο του οικισμού, ο οποίος παρουσιάζει τη μεγαλύτερη επισκεψιμότητα. Αυτά τα μεμονωμένα κτήρια που κατασκευάστηκαν σύμφωνα με τα πρότυπα της σύγχρονης δόμησης είναι εντελώς ασυμβίβαστα και

Εικόνα 34: Ανάπτυγμα ενοτήτων

Εικόνα 35: Κολαζ παραλιακού μετώπου

απορρίπτουν την αισθητική του συνόλου.

Το μεγαλύτερο κοινό χαρακτηριστικό όλων των παραθαλάσσιων τοπίων παραθερισμού είναι ότι το ταξίδι περιορίζεται στην ακτή, και στα όρια του θαλάσσιου κόλπου, κυρίως κατά τη θερινή περίοδο. Ως αποτέλεσμα, δεν αναπτύσσονται εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Είναι γεγονός πως η αρχιτεκτονική χαρακτηρίζει το χώρο και χαρακτηρίζεται από αυτόν. Πολύ συχνά θα δούμε αρχιτεκτονήματα χτισμένα με τρόπο επίπλαστο, σα να αποτελούν σκηνικό μιας ταινίας. Γ. Αίσωπος,²³ αναφέρει χαρακτηριστικά, «παρατηρούμε μια πορεία προς μια νεοπαραδοσιακή αρχιτεκτονική ή νεοελληνική, η οποία συχνά είναι εικονογραφική, δεν αναγνωρίζει δηλαδή πραγματικά τα χαρακτηριστικά ή τις χωρικές ποιότητες της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, αλλά χρησιμοποιεί μορφές του παραδοσιακού προκειμένου να χαρακτηριστεί ως παραδοσιακή. Σε αυτήν τη διαδικασία χάνεται η ιδέα της αφομοίωσης του μοντέρνου και της δημιουργίας ενός ελληνικού ιδιώματος που να ενσωματώνει και στοιχεία της τοπικής παράδοσης.

Ο Kenneth Frampton αναφέρει ότι «ο λαϊκισμός μιμούμενος σκηνογραφικά τα περιγράμματα του κλασικού και των παραδοσιακών στυλ, και με αυτόν τον τρόπο συρρικνώνοντας τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της κατασκευής σε μια απλή παρωδία, επιδιώκει να υπονομεύσει την ικανότητα της κοινωνίας να συνεχίσει μια σημαντική πολιτιστική παραγωγή χτισμένων μορφών».²⁴ Ωστόσο, για να μπορέσει να παραχθεί μια σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική, το βασικό ζήτημα είναι η σχέση με το τοπίο. Στόχος μας πρέπει να είναι η διατήρηση αυτής της σχέσης και η αντίληψη της αρχιτεκτονικής ως μέρους ενός ευρύτερου συνόλου που ενσωματώνει το τοπίο. Η μετάβαση σε ένα τουριστικό μέρος προσφέρει και άλλες πνευματικές εμπειρίες πέρα από την οπτική εντύπωση και το στοιχείο του εντυπωσιασμού.

Εικόνα 36, 37, 38: Ποιότητες παραλιακού μετώπου

23 Γ. Αίσωπος, Live your myth in Greece, Μπιενάλε της Βενετίας με θέμα «Remaking Greece: Tourism Landscapes».

24 Κ. Frampton. Μοντέρνα Αρχιτεκτονική, Ιστορία και Κριτική. Μεταφρ.: Θ. Ανδρουλάκης, Μ. Παγκάλου. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2000, σελ. 260

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από μια επισκόπηση γύρω από το ελληνικό τουριστικό τοπίο και έχοντας προσεγγίσει την έννοια του τόπου και της κατοίκησης, αλλά και μέσα από την ανάλυση του παραδείγματος του Πανόρμου, κατάφεραν να εντοπισθούν οι επιπτώσεις του τουρισμού στην Ελλάδα του σήμερα.

Οι επιπτώσεις του τουρισμού είναι ένα ζήτημα κρατικό, όπου επιζητά προτάσεις και πολιτικές που θα πλαισιώνονται και θα ενισχύονται μέσα από ένα εθνικό σχέδιο δράσης. Στο μείζον ζήτημα λοιπόν του μαζικού τουρισμού, που παρατηρείται σχεδόν αποκλειστικά τη θερινή περίοδο, αναγκαία αποτελεί η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου μέσα από την προσέλκυση τουριστών για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τους καλοκαιρινούς μήνες. Το είδος του τουρισμού που μπορεί να αντισταθμίσει το φαινόμενο του μαζικού τουρισμού είναι ο εναλλακτικός τουρισμός, σύμφωνα με τον οποίο διασφαλίζεται πολυθεματικότητα η οποία εκφράζεται με ήπιες πρωτοβουλίες και έχει στόχο τη δημιουργία 12μηνης τουριστικής σεζόν. Ο οινοτουρισμός, ο γαστρονομικός τουρισμός, ο περιηγητικός, ο αθλητικός, αλλά και ο θρησκευτικός είναι ορισμένες μορφές τουρισμού που με τη σωστή ανάδειξη τους, η Ελλάδα μπορεί εύκολα να ανταγωνιστεί πολλές χώρες της Ευρώπης και όχι μόνο.

Για την ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού, είναι αναγκαία η χρηματοδότηση βασικών δομών που θα στεγάσουν τις δραστηριότητες αυτές με κύριο γνώμονα την προώθηση της αρχιτεκτονικής ποιότητας. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω αρχιτεκτονικών διαγωνισμών πρότυπων τουριστικών μονάδων, αλλά και μέσω επιβραβεύσεων τουριστικών δομών μετά από συνετή και αμερόληπτη αξιολόγηση.

Στην περίπτωση του Πανόρμου, ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο της προώθησης εναλλακτικού τουρισμού, παρουσιάζει η σύνδεση του τουρισμού με τον πρωτογενή τομέα. Εργαστήρια παραγωγής κρασιού, ελαιόλαδου, ρακής, μελιού αλλά και η μετάδοση των τοπικών προϊόντων και τα οφέλη αυτών, ενισχύουν τον αγροτικό τουρισμό, ως μια μορφή εναλλακτικού τουρισμού, ενώ αποτελεί γέφυρα επαφής του μόνιμου κατοίκου με τον προσωρινό επισκέπτη. Η ενέργεια αυτή θα μπορούσε να συνδυαστεί με την επανάχρηση και ανάδειξη αξιολογών κτιρίων, όπως συνέβη στο κτίριο του χαρουπόμυλου και την αξιοποίηση δηλαδή της λαϊκής αρχιτεκτονικής έτσι ώστε η παραδοσιακή αρχιτεκτονική να γίνει τμήμα του τουριστικού προϊόντος. Θα πρέπει λοιπόν να αναδειχθούν τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει ο οικισμός, όπως το παράκτιο μέτωπο, τα ιστορικά ίχνη, τα διατηρητέα κτίρια, με στόχο την προστασία και την ανάδειξή τους.

Ωστόσο, ως προς το ζήτημα της ατομικής ευθύνης και του σεβασμό προς τον

τόπο, το πρώτο βήμα για την μείωση και τον έλεγχο των αρνητικών επιπτώσεων του τουρισμού είναι η καλύτερη αντίληψη του τοπικού τρόπου ζωής και σκέψης. Αυτή η διαδικασία πραγματοποιείται όταν το τοπίο αξιολογείται με βάση την πολιτισμική ομάδα που τον κατοικεί. Είναι εμφανές ότι το βαθύτερο πρόβλημα πηγάζει από την αδυναμία κατανόησης από εμάς, τους Έλληνες, του τουριστικού τοπίου ως ουσιαδους στοιχείου του ευρύτερου περιβάλλοντος, και συνεπώς, από την έλλειψη συναισθηματικής σύνδεσης με τον εκάστοτε τόπο.

Έτσι καταλήγουμε ότι ως προς το ζήτημα ένταξης και εναρμόνισης του εκάστοτε κτίσματος σε έναν τόπο, το πρώτο και πιο σημαντικό βήμα είναι να αναγνωρίσουμε εάν το τοπίο διατηρεί τις βασικές του ποιότητες και αξίες παρά τις επεμβάσεις μας, και να εξετάσουμε εάν σε κάθε έργο που πρόκειται να πραγματοποιήσουμε, υπάρχει η απαραίτητη αρμονία με τα φυσικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος. Θα πρέπει να επικεντρωθούμε όχι μόνο στη σχέση του τοπίου με τον φυσικό του περίγυρο, αλλά και στην ίδια την υπόσταση του κτίσματος, βεβαιώνοντας ότι η λειτουργικότητά του και η αισθητική του ενσωματώνονται ομαλά στο χώρο.

Ο Έλληνας αρχιτέκτονας λοιπόν, που ζει και εργάζεται σ' έναν τόσο πλούσιο φυσικό και πολιτιστικό τόπο, έχει την υποχρέωση να εξερευνά νέες μορφές βασισμένες στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τοπίου και να ερμηνεύει τις ιδιαιτερότητες και τη γεωμετρία του. Μια τέτοια εμβάθυνση θα οδηγήσει στη δημιουργία αρχέτυπων που θα προβάλλουν την ταυτότητα ενός πολιτιστικού τοπίου, καθώς αυτά θα εκφράζονται στην αρχιτεκτονική σύνθεση.

Εικόνα 39: Κατάστρωμα, φωτ. Π. Κοκκινιάς

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Corner, J., The landscape imagination – collected essays of James Conner 1990 – 2010, Princeton architectural press, New York, 2014

Frampton, K., Μοντέρνα Αρχιτεκτονική, Ιστορία και Κριτική, μεταφρ.: Ανδρουλάκης Θ., Παγκάλου Μ., εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2000

Guattari F., Οι τρεις οικολογίες, μτφρ. Μ. Σολωμού, επιμ. Κ. Λιβιεράτος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1991

Grassi G., Κείμενα για την αρχιτεκτονική, εκδόσεις Καστανιώτη, μετάφραση Κωνσταντίνος Πατέστος, Αθήνα 1997

Heidegger M., Κτίζειν Κατοικείν Σκέπτεσθαι, μετάφραση: Γιώργος Ξηροπαϊδης, Εκδόσεις Πλέθρον, 2008

Keeley E., Αναπλάθοντας τον παράδεισο, μτφρ. Χ. Τσαλικίδου, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1999

Lynch, K., The image of the city. MIT Press, Cambridge, Mass & London, England, 1960

Simmel G., Ritter J., Gombrich E.H., Το τοπίο, εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2004

Αίσωπος Γ., Σημαιοφορίδης Γ., Τοπία Εκμοντερνισμού, Ελληνική Αρχιτεκτονική '60 και '90 εκτιμήσεις, Αθήνα 2002

Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα

Αντωνάκης Δ., Δημήτρης Πικιώνης, Δύο διαλέξεις, εκδόσεις Δομές, Αθήνα, 2013

Καλαφάτη, Ε. & Παπαλεξόπουλος, Δ., Τάκης Ζανέτος: Ακολουθώντας την τοπογραφία. Tourism Landscapes: Remaking Greece. Αθήνα: Δομές, 2015

Καπετάνιος, Α., 2014. Το ελληνικό τοπίο. Τοπίο σμιλευμένο, της ρυτίδας και του ρόζου, τοπίο

Κοτιώνης Ζ., Η τρέλα του τόπου, Εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα 2004

Κολωνάς, Β., 2015. Αρχιτεκτονικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα 1950-1974. Tourism Landscapes: Remaking Greece. Αθήνα: Δομές

Κομίλη Π., Χωρική ανάλυση του τουρισμού, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα, 1986

Κωνσταντίνιδης, Α., 1967. Αρχιτεκτονική και Τουρισμός. Συλλογικό έργο: Αρχιτεκτονικά Θέματα, εκδόσεις Δουμάνης, Αθήνα, 1967

Κωνσταντίνιδης, Α., Για την Αρχιτεκτονική, Δημοσιεύματα σε εφημερίδες, σε περιοδικά και σε βιβλία 1940-1982, εκδόσεις Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2011

Κωνσταντόπουλος, Η., Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης, εκδ. Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 26, Αθήνα, 1992

Λέφας Π., Αρχιτεκτονική και κατοίκηση απο τον Heidegger στον Koolhaas, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2008

Μιχελής, Π. Α., Αισθητικά Θεωρήματα. Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή, Αθήνα 2006

Μπαμπινιώτης Γ., Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2002

Μπονάρου Χ., Οπτικός Πολιτισμός και Τουρισμός, Αναπαραστάσεις της Ελλάδας στις τουριστικές καρτ ποσταλ. Βιβλιοθήκη τουριστικών επιστημών, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2012

Πικιώνης, Δ., Κείμενα. Εκδόσεις Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1985

Πριγκιπάκης Ε., Αγία Σοφία, η παλαιοχριστιανική Βασιλική του Πανόρμου
Μυλοποτάμου

Συλλογικό έργο: Αρχιτεκτονικά θέματα, τεύχος 1, Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης,
εκδόσεις Δουμάνης, Αθήνα, 1967

Συλλογικό έργο: Αρχιτεκτονικά θέματα, τεύχος 26, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1992

Συλλογικό έργο: Reclaiming the greek landscape, εκδόσεις Med – INA, Αθήνα, 2012

Συλλογικό έργο: Αρχιτεκτονικά θέματα, τεύχος 1, Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης,
εκδόσεις Δουμάνης, Αθήνα, 1967

Συλλογικό έργο: Αρχιτεκτονικά θέματα, τεύχος 26, Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1992

Συλλογικό έργο: Η διεκδίκηση της υπαίθρου, επιμέλεια: Κ. Μανωλίδης, Θ. Καναρέλης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, εκδόσεις Ίνδικτος

Συλλογικό Έργο: Κιβωτός, Παλιοί σπόροι για νέες καλλιέργειες. 12η Διεθνής Έκθεση
Αρχιτεκτονικής-Μπιενάλε Βενετίας 2010, επιμέλεια: Γιαννίση Φ., Κοτιώνης Ζ.,
εκδόσεις Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2010

Συλλογικό έργο: Ωραίο, φρικτό και απέριττο τοπίον αναγνώσεις και προοπτικές το
τοπίου στην Ελλάδα, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών,
εκδόσεις Νησίδες

Τερκενλή, Θ., Το Πολιτισμικό Τοπίο, Γεωγραφικές προσεγγίσεις, Εκδόσεις Παπαζήση,
Αθήνα, 1996

Τουρνικιώτης Π., Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή, εκδόσεις futura, Αθήνα 2006

Τόμπαρης Α., Γράμμα σ'ένα νέο αρχιτέκτονα, επ. έκδοσης Κρητικά Ελένη

Τραπέζης, Αθήνα.Πριγκιπάκης Ε., Το κάστρο του Πανόρμου, Ιστορική και
περιβαλλοντική προσέγγιση, Πάνορμος 2003

Φατούρος Δ., Ένα συντακτικό της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, εκδόσεις Παρατηρητής,
Θεσσαλονίκη 1995

Φατούρος Δ., Η επιμονή της Αρχιτεκτονικής, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003

Φιλιππίδης Δ., Τόπος Τοπίο, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 2018

Χατζηδάκης Α., Δεκαοκτώ δοκίμια για την τουριστική ανάπτυξη τον σχεδιασμό του
χώρου και την αρχιτεκτονική, εκδόσεις Cube Art editions, Αθήνα 2020

ΑΡΘΡΑ

Αντονάς Α., Τοπιογραφήματα, στο: Αρχιτεκτονικά θέματα, τεύχος 35, 2001

Μαρτινίδης Π., Η κατοικία είναι αλλού, στο: Ουτοπία, τεύχος 19, Ιανουάριος –
Φεβρουάριος 1996, σελίδες 151- 160

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

[https://www.kathimerini.gr/culture/arts/778357/architektoniki-toy-ligoteroy/
www.greekarchitects.gr](https://www.kathimerini.gr/culture/arts/778357/architektoniki-toy-ligoteroy/www.greekarchitects.gr)

[https://popaganda.gr/people/giannis-esopos-apo-live-myth-greece-stin-bienale-tis-
venetias-remaking-greece-tourism-landscapes/](https://popaganda.gr/people/giannis-esopos-apo-live-myth-greece-stin-bienale-tis-venetias-remaking-greece-tourism-landscapes/)

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ – ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Δυσσεάκης Α., Φουρνάρης Ν. Προσεγγίζοντας τη θάλασσα. Αρχιτεκτονικές επιλογές
στον αιγιαλό, (Ερευνητική Εργασία), Πολυτεχνείο Κρήτης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων
Μηχανικών, Χανιά, 2020

Κυριαζίδη-Αναγνωστοπούλου Δ., Χωρικές μεταφράσεις της οικιότητας, το παράδειγμα της κατοικίας (Ερευνητική Εργασία), Πολυτεχνείο Κρήτης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά, 2019

Ουρανός Ζ., Τακτικές χαρτογράφησης στην Αγ.Τριάδα Ηρακλείου: το περπάτημα ως εργαλείο διερεύνησης του αστικού τοπίου (Μεταπτυχιακή - Διπλωματική Εργασία), Πολυτεχνείο Κρήτης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά, 2017

Περαθωράκη Α., Η ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου σε παραδοσιακά ιστορικά σύνολα, η διεθνής εμπειρία και η ελληνική προοπτική, (Ερευνητική Εργασία), Πολυτεχνείο Κρήτης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά, 2017

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εξώφυλλο: Corner, J., The landscape imagination : collected essays of James Corner, Princeton Architectural Press, New York, 2014, σελ. 252

Εικόνα 1: Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, σελ. 261

Εικόνα 2: Συλλογικό Έργο: Το ελληνικό τοπίο, επιμέλεια: Π. Δουκελής, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της "εστí-ας", Αθήνα, 2005, σελ.229

Εικόνα 3: Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, σελ. 106

Εικόνα 4: Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, σελ. 119

Εικόνα 5: Συλλογικό έργο: Η διεκδίκηση της υπαίθρου, επιμέλεια: Κ. Μανωλίδης, Θ. Καναρέλης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, εκδόσεις Ίνδικτος, σελ. 162

Εικόνα 6: Κοτιώνης Ζ., Η τρέλα του τόπου, Εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα 2004, σελ.31

Εικόνα 7: Τουρνικιώτης Π., Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή, εκδόσεις futura, Αθήνα 2006, σελ. 198 – 199

Εικόνα 8: Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, σελ. 273

Εικόνα 9: <https://gnto.gov.gr/afisa/1963-skyros/>

Εικόνα 10: <https://gnto.gov.gr/afisa/1983-ble-trapezi-me-skabo/>

Εικόνα 11: Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, σελ. 115

Εικόνα 12: Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, σελ. 153

Εικόνα 13: <https://www.doma.archi/index/projects/motel-3enia-kalampaka>

Εικόνα 14: Κοτιώνης Ζ., Η τρέλα του τόπου, Εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα 2004, σελ. 79

Εικόνα 15: Συλλογικό έργο: Η διεκδίκηση της υπαίθρου, επιμέλεια: Κ. Μανωλίδης, Θ. Καναρέλης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, εκδόσεις Ίνδικτος, σελ. 94

Εικόνα 16 & 17: <https://www.kinoafisha.info/en/movies/7846891/posters/#submenu>

Εικόνα 18: <https://www.the-cinematograph.com/movies/weekend/>

Εικόνα 19: <https://www.doma.archi/index/projects/katoikia-sthn-anabyssos>

Εικόνα 20: <https://www.doma.archi/index/projects/katoikia-sthn-anabyssos>

Εικόνα 21: <https://usmodernist.org/zenetos.htm>

Εικόνα 22: <https://usmodernist.org/zenetos.htm>

Εικόνα 23: Συλλογικό έργο: Η διεκδίκηση της υπαίθρου, (ο.π.), σελ. 93

Εικόνα 24 - 38: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 39: Αίσωπος Γ., Τοπία Τουρισμού Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα, σελ. 581